

Divus Iulius en Divus Ovidius?

De apotheose van Caesar in de *Metamorphoses* van Ovidius

Masterscriptie Oudheidstudies
Auteur: Mark Meens, s4154401
Begeleider: R. Blankenburg
Radboud Universiteit Nijmegen, 2017

Inhoudsopgave

<u>Inleiding</u>	<u>p. 3</u>
<u>Het Onderzoek</u>	<u>p. 5</u>
<u>De Metamorfose</u>	<u>p. 7</u>
<u>Structuur in de <i>Metamorphoses</i></u>	<u>p. 14</u>
<u>De Apotheose</u>	<u>p. 21</u>
<u>De Finale Apotheose</u>	<u>p. 27</u>
<u>Conclusie</u>	<u>p. 35</u>
<u>Bijlage 1: Overzicht Metamorfofen</u>	<u>p. 37</u>
<u>Bijlage 2: Vertaling XV 622-879</u>	<u>p. 46</u>
<u>Bibliografie</u>	<u>p. 52</u>

Inleiding

Een van de meest gelezen en geliefde werken uit de Oudheid is de *Metamorphoses* van Ovidius. Dat was in de Oudheid zo en nu nog steeds. Toen ik een aantal jaar geleden de *Metamorphoses* in hun geheel in vertaling las, vond ik het prachtig. De schrijfstijl van Ovidius die de lezer ongemerkt van het ene in het andere verhaal laat rollen, zorgt ervoor dat je blijft lezen. Voor mij is dit ook nog steeds het mooiste werk uit de Oudheid dat ik ooit heb gelezen.

De schrijver van dit meesterwerk is Publius Ovidius Naso. Ovidius is geboren in 43 v.Chr. in het plaatsje Sulmo (tegenwoordig Sulmona) in Italië, dat ongeveer 120 kilometer ten oosten van Rome ligt. Hij was dus pas twaalf jaar tijdens de slag bij Actium waar Octavianus de macht stevig in handen nam, waardoor de *Pax Augusta* voor Ovidius een gegeven was waarin hij opgroeide. Net als zijn vader behoorde hij tot de *equites*, de adellijke klasse die na de senatoren kwam¹. Samen met zijn broer is hij naar Rome gegaan om daar zijn juridische opleiding tot redenaar te volgen, en hij heeft in het kader daarvan zelfs een tijdje in Athene doorgebracht. Maar na enkele gerechtelijke ambten te hebben vervuld, heeft hij zich op een gegeven moment volledig aan de dichtkunst gewijd².

Zijn eerste dichtwerken waren de *Amores*, liefdeselegieën die in drie boeken aan ons overgeleverd zijn. Vervolgens schreef hij de *Ars amatoria*, waarvan het eerste boek de kunst van het verleiden van een vrouw uitlegt, het tweede hoe je een vrouw bij je moet houden en het derde hoe een vrouw een man moet liefhebben. In de *Remedia amoris* wordt uitgelegd hoe je liefdesverdriet het beste bestrijden kunt. Om nog even in het thema van de liefde te blijven, heeft Ovidius ook de *Heroides* geschreven, dat zijn fictieve brieven die mythische vrouwen zouden hebben geschreven aan hun geliefden door wie ze in de steek gelaten zijn. Tussen 2 en 8 n.Chr. werkt hij aan zijn twee grootste werken, de *Metamorphoses* en de *Fasti*. De *Metamorphoses* zullen even verderop uitgebreider behandeld worden. De *Fasti* zijn een poëtische bewerking van de Romeinse feestkalender bestaande uit zes boeken waarvan elk boek één maand beschrijft. De kalender reikt dus ook maar tot de helft van het jaar en is niet af³.

De reden hiervoor is waarschijnlijk de verbanning die Ovidius door keizerlijk edict opgelegd kreeg. In het jaar 8 n.Chr. kreeg Ovidius de straf van *relegatio*, waardoor hij weliswaar zijn burgerrecht en bezittingen mocht behouden, maar hij toch in het afgelegen Tomis aan de Zwarte Zee moest gaan wonen. De reden hiervoor is nog altijd onzeker, maar zelf geeft Ovidius de mysterieuze aanwijzingen van *carmen et error*⁴. Er is hierover veel gespeculeerd en het gedicht dat het meest voor de hand ligt, is de *Ars amatoria*. Voor Augustus was het namelijk heel belangrijk dat de oude Romeinse normen en waarden terugkeerden, en een gedicht dat overspel zou aanmoedigen zal hem niet zijn bevallen⁵. Toch is het vreemd als dat daadwerkelijk de reden zou zijn, want de *Ars amatoria* was namelijk al acht jaar in omloop toen Ovidius werd verbannen.

Er is ook geopperd dat de verbanning nooit heeft plaatsgevonden en dat Ovidius in zijn gedichten slechts deed alsof hij in Tomis zat, omdat zijn beschrijving van Tomis niet

---

¹ Volk, K. (2010) p. 22.

² Von Albrecht, (1994) p. 623-624.

³ Von Albrecht, (1994) p. 626-630.

⁴ Tristia II 207.

⁵ Hardie (2002) p. 233.

helemaal klopt, maar dit is natuurlijk moeilijk te bewijzen⁶. Als we aannemen dat Ovidius wel echt verbannen is, heeft hij nooit meer terug kunnen keren. Ook nadat Augustus gestorven was, heeft de nieuwe keizer Tiberius hem namelijk niet teruggeroepen. In het jaar 17 n.Chr. is Ovidius uiteindelijk gestorven, zonder zijn geliefde Italië ooit weer terug te hebben gezien.

Vanuit Tomis heeft Ovidius nog enkele dichtwerken geschreven. Drie hiervan zijn de *Tristia*, de *Epistulae ex Ponto* en de *Ibis*. In deze drie werken staat het feit dat Ovidius verbannen is centraal. Vanuit Tomis heeft hij ook nog de *Halieutica* geschreven, een leerdicht dat over de vissen in de Zwarte Zee gaat, maar van dit werk hebben we helaas niet meer dan fragmenten. Op de *Halieutica* na, hebben we de werken die hierboven geschreven zijn allemaal nog over. Ovidius zou echter ook nog een verloren gegane tragedie genaamd *Medea* geschreven hebben en een leerdicht genaamd *Medicamina faciei femineae*, waarvan slechts het begin bewaard gebleven is⁷.

Gelukkig zijn de *Metamorphoses* wel bewaard gebleven. De *Metamorphoses* bestaan uit vijftien boeken en staan vol gedaanteverwisselingen. Het is opvallend dat Ovidius ervoor heeft gekozen dit werk in de dactylische hexameter te schrijven aangezien dat een metrum is dat bij uitstek voor epiek werd gebruikt. Het gedicht heeft ook veel epische elementen zoals de lengte, historische verhalen over goden en helden en veel actie. Tegelijkertijd wijkt het ook op een aantal punten af van het standaard epos door het aantal van vijftien boeken (normaal gesproken een veelvoud van zes) en de afwezigheid van één centrale held.

De *Metamorphoses* zijn dan ook moeilijk in een genre te plaatsen en zijn onder meer anti-epos en epische parodie genoemd⁸. Voor deze laatste term is zeker wat te zeggen omdat er ook epische veldslagen worden beschreven die niet helemaal serieus lijken te zijn, zoals de strijd tussen de Lapithen en Centauren (XII 210-579).

Natuurlijk heeft de populariteit van de *Metamorphoses* gefluctueerd, maar ze is nooit helemaal weggeweest. Tijdens zijn leven was Ovidius al een veelgelezen auteur en vele Latijnse auteurs na hem werden door hem beïnvloed. De beroemde schrijver Dante zette Ovidius al in het rijtje van de grootste klassieke auteurs samen met Homerus, Horatius en Vergilius. Aan het einde van de elfde eeuw begint een *aetas Ovidiana* als Hildebert van Lavardin en Balderik van Bourgueil gedichten schrijven in de Ovidiaanse traditie. De dertiende-eeuwse *Roman de la rose* zit vol verwijzingen naar Ovidius en op scholen wordt hij dan veelvuldig gelezen. In de veertiende eeuw ontstaat in Frankrijk de *Ovide moralisé*, een herbewerking van de *Metamorphoses* die een christelijker karakter aan het gedicht geeft. Andere grote schrijvers die de werken van Ovidius in hun eigen werk hebben verwerkt zijn o.a. Petrarca, Chaucer, Shakespeare, Goethe, Van den Vondel, Couperus en Kafka.

Ovidius' werken zijn niet alleen veel teruggekomen in de literatuur, maar ook in andere vormen van kunst. Vooral iconische scènes uit de *Metamorphoses* zijn verwerkt door vooraanstaande schilders (bijv. Rembrandt: Roof van Proserpina) en beeldhouwers (bijv. Bernini: Roof van Proserpina, Apollo en Daphne etc.)⁹.

---

⁶ Hardie (2002) p. 235.

⁷ Von Albrecht, (1994) p. 624.

⁸ Farrell, (1992)) Dialogue of Genres in Ovid's "Lovesong of Polyphemus" (*Metamorphoses* 13.719-897), p. 235.

⁹ Von Albrecht, (1994) p. 644-647.

Het Onderzoek

Vanwege de bekendheid is er naar de *Metamorphoses* al veel onderzoek gedaan. Daarom spitst dit onderzoek zich toe op de laatste volledig beschreven metamorfose die er te vinden is in het werk: de apotheose van Julius Caesar. Na deze metamorfose wordt er nog wel aangekondigd dat ook Augustus vergoddelijkt zal worden, maar die metamorfose wordt verder niet beschreven. De metamorfose van Ovidius in de epiloog of *sphragis* (Grieks voor zegel) is ook moeilijk als metamorfose te kwalificeren omdat het ook een aankondiging is van een metamorfose in de toekomst en daarnaast is het de vraag in hoeverre de epiloog bij het gedicht hoort.

Naast het feit dat de apotheose van Caesar de laatste uit een serie van meer dan 200 metamorfosen is, is ze vooral speciaal omdat het de eerste keer in de *Metamorphoses* is dat een historisch persoon vergoddelijkt wordt. De andere personages die vergoddelijkt worden, zijn namelijk allemaal mythische figuren zoals Hercules (IX 262-273), Aeneas (XIV 581-608) en Romulus (XIV 805-828). Bovendien was Caesar een recent figuur en hadden sommige tijdgenoten van Ovidius de moord op Caesar nog meegemaakt. De *Metamorphoses* zijn immers waarschijnlijk in 8 n.Chr. gepubliceerd en Caesar is in 44 v.Chr. vermoord en vergoddelijkt, waardoor er maar 52 jaar tussen de gebeurtenis en deze beschrijving ervan zitten.

Het is wel belangrijk om te weten dat Ovidius de vergoddelijking van Caesar niet zelf verzonnen heeft, maar dat hij twee jaar na zijn dood al officieel vergoddelijkt was¹⁰. Ovidius kiest er dus voor om veertien boeken lang alleen maar mythische gebeurtenissen te verhalen, om zich in de laatste paar honderd verzen tot historische gebeurtenissen te wenden, die hij vervolgens wel op dezelfde legendarische manier beschrijft. Sterker nog, door middel van de apotheose laat hij de laatste paar boeken culminereren in de apotheose van Caesar. Dit alles is misschien in verband te brengen met het thema van vernieuwing dat in de *Metamorphoses* van begin tot eind centraal staat. Dat thema wordt in het proëmium in het allereerste vers al aangekondigd, maar hier zal verder op worden ingegaan in het hoofdstuk over de structuur in de *Metamorphoses*.

Het doel in deze scriptie uit te zoeken hoe de apotheose van Caesar in de *Metamorphoses* in verhouding staat tot de rest van het werk. De reden hiervoor is het feit dat deze metamorfose zo bijzonder is vanwege haar inhoud en plaatsing. En aangezien de verschillende verhalen in de *Metamorphoses* allemaal met elkaar vervlochten zijn, is het interessant om te onderzoeken hoe Ovidius dat gedaan heeft met deze speciale metamorfose. Een belangrijk punt met betrekking tot deze vraagstelling is de afsluiting. De apotheose van Caesar wordt als laatste volledige metamorfose beschreven, en neemt dus een belangrijke plek in de afsluiting van de *Metamorphoses* als geheel in. Hiervoor zal de theorie van het *decreasing doublet* van Adrian Kelly gebruikt worden, zoals beschreven staat in zijn artikel *How to End an Orally-Derived Epic Poem*.

In de zoektocht naar een antwoord op deze vraag zal er eerst een hoofdstuk gewijd worden aan de huidige staat van het onderzoek waarna er in vier hoofdstukken vier aspecten van de *Metamorphoses* onderzocht zullen worden. In het eerste hoofdstuk wordt de metamorfose in het algemeen bekeken, waar er ook een schema van alle metamorfosen aan toegevoegd zal zijn. Mede aan de hand van dat schema zullen de metamorfosen in verschillende categorieën

---

¹⁰ Pandey, (2013) Caesar's Comet, the Julian Star and the Invention of Augustus p. 406.

verdeeld worden. Vervolgens zal in het tweede hoofdstuk het hele dichtwerk behandeld worden met de vraag of er misschien een bepaalde lijn te ontdekken is, waarbij de apotheose extra aandacht zal krijgen. In het derde hoofdstuk zal de apotheose nog verder onderzocht worden door ze allemaal afzonderlijk te bestuderen (behalve die van Caesar, Augustus en Ovidius) en te onderzoeken of er bepaalde elementen zijn die vaker terugkomen. In het vierde hoofdstuk zal de apotheose van Caesar en centraal staan, maar die kan niet los worden gezien van de eventuele metamorfosen van Augustus en Ovidius.

De Metamorfose

In Ovidius' *Metamorphoses* neemt het fenomeen metamorfose uiteraard een centrale plaats in. Daarom volgt er nu eerst een hoofdstuk waarin de metamorfose nader zal worden bekeken, en waarin uiteindelijk een typologie van de metamorfose zoals we die bij Ovidius zien, gegeven zal worden. Dit zal voor een deel gebeuren aan de hand van een inventarisatie van alle metamorfosen die in dat werk van Ovidius voorkomen. Maar om een goede typologie van een metamorfose te kunnen geven, moet er eerst worden vastgesteld wat de definitie van een metamorfose is.

Als we in de Van Dale kijken, zien we het volgende:

1. mythologie: verandering van mensen in dieren, bomen enz.
2. dierkunde: reeks van veranderingen die een larve doormaakt om zich tot een volwassen dier te ontwikkelen
3. plantkunde: verandering van een orgaan in een ander (bv. een blad in een bloemblad)
4. geologie: het proces van mineralogische herkristallisatie en reconstructie dat plaatsvindt als de temperatuur en/of de alzijdige druk zich wijzigen of eenzijdige druk optreedt, of onder invloed van de op grotere diepten heersende fysische en chemische omstandigheden
5. make-over¹¹

Uiteraard is in dit onderzoek de eerste mythologische betekenis van groot belang. Toch is het niet volledig om de metamorfose bij Ovidius hiermee te beschrijven. Er worden namelijk nog veel meer wezens veranderd buiten mensen. Ook de tweede betekenis komt namelijk voor als de rups wordt beschreven die in een vlinder verandert (XV 372-274). Daarnaast zijn er nog veel meer metamorfosen: goden, stenen, dieren, planten, eeuwen etc. worden allemaal veranderd. Misschien is make-over als verzamelterm nog de beste definitie.

De *Metamorphoses* zijn natuurlijk in het Latijn geschreven dus het is ook handig om de Latijnse vertaling te bekijken. Het woordenboek van Lewis en Short is kort en geeft alleen de Engelse vertalingen *transformation* en *metamorphosis*¹². Aangezien metamorfose oorspronkelijk een Grieks woord is, is het ook de moeite waard om de Griekse vertaling erbij te nemen. Het woordenboek van Liddell, Scott en Jones is zelfs nog korter dan het Latijnse en geeft als vertaling slechts *transformation*¹³. Hoe kort en breed deze vertalingen ook zijn, het zijn wel vertalingen die passen bij de metamorfose van Ovidius. De metamorfosen bij Ovidius zijn namelijk ook erg breed. Hoewel het meestal mensen zijn die een metamorfose ondergaan, kunnen het ook andere wezens of begrippen zijn die transformeren.

Transformatie is zo een goede vertaling omdat het een vrij letterlijke vertaling van het Griekse woord μεταμόρφωσις is. Dat bestaat namelijk uit de twee delen μετά en μορφή. Bij μετά zien we dat het in composities, zoals hier het geval is, vaak de betekenis heeft van *change of place, condition, plan etc.*¹⁴ Het woord μορφή wordt vertaald als *form, shape*¹⁵. De Latijnse vertaling van de Griekse μεταμόρφωσις bestaat ook uit twee delen: *trans* en *forma*. *Trans* geeft een overgang aan, met betekenissen in composities als *over, across, through* en

---

¹¹ Van Dale online woordenboeken. Zoekterm: metamorfose.

¹² Lewis, Short (1975) p. 1139.

¹³ Liddell, Scott, Jones (1968) p. 1114.

¹⁴ Liddell, Scott, Jones (1968) p. 1109.

¹⁵ Liddell, Scott, Jones (1968) p. 1147.

*beyond*¹⁶. Forma betekent hetzelfde als het Griekse μορφή wordt dus vertaald met *contour*, *figure*, *shape*, en *appearance*¹⁷. Een metamorfose is in de basis dus een verandering van vorm, en de Nederlandse termen transformatie en gedaanteverandering kunnen hiervoor ook goed gebruikt worden.

Nu we hebben vastgesteld wat een metamorfose letterlijk betekent, kunnen we gaan kijken wat de metamorfose specifiek bij Ovidius betekent. Er worden in de *Metamorphoses* tussen de 200 en de 250 metamorfosen beschreven, afhankelijk van wat we als metamorfose beschouwen en wat niet. Sommige daarvan worden heel uitgebreid beschreven met een lange aanloop en een gedetailleerde beschrijving van de metamorfose zelf, en andere worden heel kort genoemd zonder enige vorm van context of beschrijving. Daarnaast is er een groot verschil tussen wie of wat er verandert, de finale vormen waarin men verandert, en de reden waarom men verandert.

Eerst is het nodig vast te stellen wat we als metamorfose zien en wat niet. We zien in het dagelijks leven continu allerlei veranderingen om ons heen. We worden bijvoorbeeld allemaal steeds iets ouder, we zien planten ontstaan uit zaden, de dag wordt nacht en andersom en de seizoenen veranderen in hun opvolgers en blijven elkaar afwisselen. Dit noemen we echter geen metamorfosen. De metamorfosen die we bij Ovidius zien, zijn vaak speciaal. Het zijn veranderingen die we in het dagelijks leven niet zien, zoals de metamorfose van een meisje in een boom, van een man in een wolf of een slang in een steen. Maar wat is er zo speciaal aan deze metamorfosen?

Er komen in de *Metamorphoses* wel degelijk veranderingen voor die in de natuur voorkomen en die ook wij regelmatig zien gebeuren (zie XV 214-430). Maar de meeste metamorfosen die we bij Ovidius zien, zijn bovennatuurlijk. Er worden bijvoorbeeld mensen in dieren, planten of steen veranderd. Daarnaast zijn ze vaak definitief en geven ze meer dan eens een verklaring voor bepaalde zaken die er in onze/Ovidius' wereld te zien zijn/waren. Er zijn hier enkele uitzonderingen op deze regel, zoals de goden zelf. De goden kunnen zich zo vaak ze maar willen in wat ze maar willen veranderen. Dat zien we vooral terug bij goden als ze een vrouw willen schaken. Maar er zijn ook enkele gevallen waarin een god degene die veranderd is weer terug naar de originele vorm brengt. Voorbeelden hiervan zijn Io die eerst door Jupiter als noodoplossing in een koe was veranderd om haar te verbergen van Juno. Later geeft Jupiter aan Juno toe dat hij haar heeft bedrogen, maar zweert dan dat hij dat nooit meer zal doen. Juno geeft toe en staat toe dat Jupiter Io weer haar mensengedaante teruggeeft. Ook de mannen van Odysseus worden door Circe eerst in zwijnen veranderd, maar later weet Odysseus met hulp van Mercurius haar te overtuigen de mannen hun eigen vorm weer terug te geven.

De metamorfose bij Ovidius is dus een gedaanteverandering die niet natuurlijk is. Ze zijn vaak definitief, maar niet altijd zoals hierboven beschreven is. Daarnaast worden ze vaak door een god veroorzaakt, maar daar zijn ook weer genoeg uitzonderingen op te vinden. In deze scriptie zal dus als criterium voor het fenomeen metamorfose, een onnatuurlijke gedaanteverwisseling worden genomen. Dit criterium laat ruimte voor een heel grote variëteit aan metamorfosen, maar juist die variëteit is de kracht van het werk in zijn geheel. Er zit een zekere eenheid in omdat elke episode minstens één metamorfose bevat, maar tegelijkertijd

---

¹⁶ Lewis, Short (1975) p. 1888.

¹⁷ Lewis, Short (1975) p. 768.

worden die metamorfosen telkens weer op een andere manier beschreven¹⁸. De eerste vorm van het datgene wat veranderd wordt, verschilt steeds, de finale vorm verschilt steeds, de reden waarom verschilt steeds en het gevoel dat Ovidius bij de lezer of toehoorder wil oproepen verschilt ook steeds.

Daarom wil ik twee indelingen maken in de metamorfosen van Ovidius. De eerste indeling is de meest voor de hand liggende en betreft de finale vormen. Daarom heb ik een schema gemaakt met alle metamorfosen die Ovidius' werk rijk is, waarin van voor naar achteren de *Metamorphoses* zijn doorgewerkt en de oorspronkelijke vorm en de finale vorm zijn opgenomen. Dit schema is in de bijlage achteraan deze scriptie te vinden. Hierin is gekozen voor een negental aan categorieën aangaande deze finale vormen. Die categorieën zijn de volgende: Mens, dier, plant, steen, water, god, sterrenbeeld, kleine verandering en overig.

De eerste vier categorieën spreken voor zich, maar de laatste vijf kunnen wel wat uitleg gebruiken. Naast de Olympische goden bestonden er in de Oudheid allerlei andere mindere goden, die elk hun eigen terrein hadden en ook rivieren hadden ieder hun eigen god. Daarom zouden metamorfoses in een rivier als apotheosen kunnen tellen. Bij deze indeling heb ik er echter voor gekozen een metamorfose in een rivier niet als een apotheose te tellen, omdat Ovidius een apotheose en metamorfose in een rivier op een andere manier beschrijft, en er bij de rivier geen nadruk wordt gelegd op de nieuwe goddelijke status van degene die veranderd is.

De twee categorieën god en sterrenbeeld kunnen erg op elkaar lijken omdat er bij apotheose soms sprake is van de veranderde die in een ster lijkt te veranderen. Als we bijvoorbeeld naar de apotheose van Julius Caesar aan het einde van boek vijftien kijken, zien we dat zijn ziel meerdere malen een ster genoemd wordt (XV 838-851):

nec nisi cum senior meritis aequaverit annos,
aetherias sedes **cognataque sidera** tanget.
hanc animam interea caeso de corpore raptam 840
fac **iubar**, ut semper Capitolia nostra forumque
divus ab excelsa prospectet Iulius aede!
Vix ea fatus erat, medi cum sede senatus
constitit alma Venus nulli cernenda suique
Caesaris eripuit membris nec in aera solvi 845
passa recentem animam caelestibus intulit **astris**
dumque tulit, lumen capere atque ignescere sensit
emisitque sinu: luna volat altius illa
flammiferumque trahens spatioso limite crinem
stella micat natique videns bene facta fatetur 850
esse suis maiora et vinci gaudet ab illo.

En niet voordat hij als oudere de jaren van Nestor zal hebben geëvenaard,
Zal hij de hemelse residentie en **verwante sterrenbeelden** bereiken.

Maak ondertussen een **ster** van deze ziel die uit het lichaam 840
Is weggerukt, opdat Julius als een god vanuit zijn hoge tempel
Altijd op ons Capitool en Forum uitkijkt.
Nauwelijks had hij dit gezegd, toen midden in de senaat
De zegenrijke Venus stond, terwijl niemand haar zag

¹⁸ Hardie (2002) p. 165, Vial (2004) La métamorphose dans les Métamorphoses d'Ovide: étude sur l'art de la variation, p. 34.

En zij nam de ziel van haar Caesar uit zijn lichaam opdat die niet 845
In de open lucht zou oplossen en bracht haar tussen de hemelse **sterren**.

En terwijl ze die bracht, voelde ze haar vlam vatten en ontbranden,
En liet ze haar gaan uit haar armen: Ze vliegt hoger dan de maan,
Terwijl ze een vlammeende staart in haar ruime spoor trekt,

De **ster** schittert en omdat hij ziet dat de daden van de zoon goed zijn, 850

Geeft hij toe dat groter zijn dan de zijne en is hij blij door hem te worden overtroffen.

Er is echter een wezenlijk verschil tussen de twee veranderingen in een sterrenbeeld en een ster. Bij de verandering in een sterrenbeeld verandert men namelijk niet in één ster, en wordt er niet zoveel nadruk gelegd op de sterren zelf, maar vooral op datgene wat de combinatie aan sterren voorstelt. Bovendien worden er andere termen gebruikt voor de beide gevallen. Caesar wordt hierboven door Ovidius *iubar* en *stella* genoemd, en staat tussen de *astris* en *sidera*.

Deze woorden kunnen we allemaal met ster vertalen, maar *sidera* (enkelvoud: *sidus*) is zeker wanneer het in het meervoud staat beter te vertalen met het Nederlandse sterrenbeeld¹⁹. Dit zien we bijvoorbeeld bij de metamorfose van de in een beer veranderde Callisto en haar zoon Arcas. De jager Arcas, die niet weet dat zijn moeder door Juno in een beer veranderd is, staat op het punt zijn moeder met zijn speer te doorboren als Jupiter medelijden krijgt en ze in een sterrenbeeld (de Grote Beer) verandert. Ovidius beschrijft het op deze manier (II 505-507):

Arcuit omnipotens pariterque ipsosque nefasque 505
Sustulit et pariter raptos per inania vento
Inposuit caelo vicinaque **sidera** fecit.

De almachtige heeft het verhinderd en tegelijk heeft hij en henzelf en de misdaad 505
Weggenomen en tegelijk heeft hij hen, gegrepen door de wind, door de leegte heen
Aan de hemel gezet en maakte hij hen naburige **sterrenbeelden**.

De andere plaats waar er een sterrenbeeld wordt gevormd is in boek acht. Ariadne is hier zojuist door Theseus achtergelaten op het eiland Naxos nadat zij hem geholpen heeft met het verslaan van de Minotaurus. Bacchus troost haar dan door haar kroon in een sterrenbeeld te veranderen. Ook hier zien we weer dat Ovidius het woord *sidus* gebruikt (VIII 176-182).

... desertae et multa querenti
amplexus et opem Liber tulit, utque perenni
sidere clara foret, sumptam de fronte coronam
inmisit caelo: tenues volat illa per auras
dumque volat, gemmae nitidos vertuntur in ignes 180
consistuntque loco specie remanente coronae,
qui medius Nixique genu est Anguemque tenentis.

Bacchus bracht hulp en omarmingen voor Ariadne die achtergelaten was
En veel klaagde, en opdat zij door een eeuwig
Sterrenbeeld beroemd zou zijn, zette hij de kroon die hij van haar hoofd genomen had,
Aan de hemel: Die vliegt door de ijle lucht
En terwijl die vliegt, worden de edelstenen veranderd in schitterende vuren 180
En blijven ze op een plek staan terwijl hun voorkomen van een kroon bewaard blijft,
Midden tussen de Knieler en de Slangenhouders.

¹⁹ Lewis, Short (1975) p. 183, 1756, 1695.

De laatste twee categorieën die ik heb gemaakt worden aangeduid met de enigszins vage termen ‘kleine verandering’ en ‘overig’. Onder de zogenaamde kleine verandering vallen metamorfosen waarbij de veranderde zijn gedaante voor het grootste deel of zelfs helemaal behoudt, maar er toch op de een of andere manier een verandering optreedt. Voorbeelden van deze metamorfosen zijn pauwen die eerst zonder ogen waren, totdat Juno de ogen van de door Mercurius gedode Argus op de staart van de pauw zette (I 720-723). Een andere kleine verandering die we in de *Metamorphoses* vaker tegenkomen zijn veranderingen van geslacht (o.a. Tiresias III 324-331 en Hermaphroditus IV 373-381), leeftijd (o.a. Aeson VII 257-293 en Iolaüs IX 399) en kleur (o.a. de raaf II 631-632 en de vruchten van de moerbeiboom IV 158-166). De categorie overig spreekt voor zich.

De tweede indeling die ik heb gemaakt is iets ingewikkelder. Deze gaat verder dan de finale vormen en wel om de afloop van het verhaal. Deze afloop bepaalt natuurlijk voor een heel groot deel het gevoel dat het verhaal bij de lezer of luisteraar oproept. Hoewel het altijd erg leuk is om de *Metamorphoses* te lezen, zijn er maar weinig verhalen die een louter positief einde hebben. Er zijn veel verhalen die eenvoudigweg slecht eindigen omdat de verandering van de protagonist dient als straf van een god. Van de 219 veranderingen die ik heb meegeteld als metamorfose zijn er 41 die duidelijk als straf dienen. Daarnaast zijn er nog veel gevallen waarin de protagonist wordt veranderd wegens rouw of verdriet: 15 in totaal. In deze gevallen veranderen de personages vaak in een bron omdat ze met hun tranen al een soort bron zijn. Ook kan het mensen betreffen die, gekweld door hevige verdriet, zich in de diepte storten waarna een god medelijden krijgt en ze op de een of andere manier redt, meestal door ze in een vogel te veranderen.

Bij de vorige twee redenen voor metamorfose is het vrij duidelijk dat het verhaal niet alleen maar positief is. Je zou nog kunnen zeggen dat de bestraffing van een slecht persoon het verhaal toch goed laat eindigen, maar in die gevallen is er altijd nog een misdaad die vooraf is gegaan aan de straf. En die misdaad zorgt ervoor dat het hele verhaal niet als positief kan worden gezien. Het zou immers beter zijn geweest als de misdaad nooit zou hebben plaatsgevonden en de straf dus ook niet opgelegd had hoeven worden. Hier komen we aan bij een belangrijke vraag: is de protagonist uiteindelijk beter af dan aan het begin van het verhaal of juist slechter? Bij een apotheose is de veranderde in principe altijd beter af dan tevoren als mens, behalve bij de apotheose van Ino en Melicertes zoals hieronder beschreven staat.

Er zitten namelijk verhalen in de *Metamorphoses* waarin een personage aan het einde gered wordt, waardoor het verhaal bij de lezer of luisteraar een gevoel van opluchting oproept. Hiervan zijn 28 voorbeelden te vinden, en een van de bekendste is Daphne die door Apollo achterna wordt gezeten en als redding door haar vader, de riviergod Peneius, in een laurierboom wordt veranderd (I 548-552). Toch is dat personage in minstens 27 van de 28 gevallen na de redding slechter af dan voorheen. In het geval van Daphne is ze weliswaar niet verkracht, maar ze is als boom toch slechter af dan als knappe, jonge nimf. De enige metamorfose die als redding dient waarbij je nog zou kunnen zeggen dat de veranderde beter af is dan voorheen, is die van Ino en Melicertes (IV 531-542). Zij worden op aandringen van Venus namelijk in zeegoden veranderd door Neptunus. Dit gebeurt echter wel nadat Athamas, de man van Ino en de vader van Melicertes, hun andere zoontje Learchus in een vlaag van verstandsverbijstering gedood heeft en Ino vervolgens met Melicertes van een klif in zee is gesprongen. Op dat moment krijgt Venus medelijden en vraagt zij Neptunus om de twee in zeegoden te veranderen om ze te redden van de dood. Dus ook hier is het verhaal niet louter positief, ook al is het leven van een god beter dan dat van een mens.

Er zitten ook verhalen in de *Metamorphoses* waarin de hoofdpersoon eerst iets slechts overkomt, maar die persoon uiteindelijk beter af is dan aan het begin. Voorbeelden van personages die uiteindelijk beter af zijn dan in het begin van het verhaal, zijn ten eerste alle apotheosen die er in het werk worden beschreven, behalve die van Ino en Melicertes die hierboven is beschreven. Dan zijn er nog zeven over, en daarmee heb ik de metamorfose van Ovidius zelf niet meegerekend. Hij beschrijft in de laatste verzen van zijn *Metamorphoses* namelijk dat zijn werk niet vernield zal kunnen worden en over zichzelf schrijft hij op een manier die heel erg doet denken aan de eerdere apotheosen die we in de rest van het werk gezien hebben. Aan de apotheose bij Ovidius zal in een volgend hoofdstuk nog meer aandacht worden besteed.

Er zijn echter ook gevallen waarin de personages niet in een god veranderen, maar waarin hen toch iets goeds overkomt waardoor ze uiteindelijk beter af zijn. Voorbeelden hiervan zijn Iolaüs die na aandringen van Hercules door Hebe verjongd wordt (IX 396-401) en het beeld van Pygmalion waarop hij verliefd is geworden, dat door een gunst van Venus tot leven komt (X 278-294). Deze verhalen laten dus een goed gevoel achter bij de lezer of toehoorder zonder dat er een apotheose bij betrokken is. Dit zijn er echter niet veel: zes in totaal. Naast de twee genoemde voorbeelden zijn dat nog Aeson die door Medea verjongd wordt op aandringen van Jason (VII 257-293), de voedsters van Bacchus die ook door Medea verjongd worden nadat Bacchus haar vorige daad gezien heeft (VII 294-296), Iphis die door de godin Isis (voorheen Io, zie I 747) van een vrouw in een man veranderd wordt (IX 786-793) en tot slot de oude, stervende feniks die in een jonge feniks verandert (XV 391-407).

Bij de laatste kun je je afvragen in hoeverre het een ‘echte’ metamorfose is, omdat in de passage in de *Metamorphoses* wordt beschreven dat de oude feniks na 500 jaar te hebben geleefd, sterft en verbrandt, en dat er vervolgens een kleine feniks vanuit het vaderlijke lichaam wordt geboren. In zijn *Amores* (II 6.54) is Ovidius er heel duidelijk over dat het eenzelfde vogel is. Daar noemt hij de vogel namelijk:

vivax phoenix, unica semper avis.
De levendige feniks, een altijd unieke vogel.

Ovidius speelt hier met de dubbelzinnigheid van het woord *unicus*, dat hier zowel aangeeft dat het dezelfde vogel blijft, als dat het aangeeft dat de vogel buitengewoon is, en in die zin uniek.

Bij deze groep van zes positieve metamorfosen valt er iets op. Als we naar het type metamorfose kijken, zien we dat deze metamorfosen allemaal in de categorie van de kleine verandering vallen. Het betreft namelijk drie keer de verjonging van mensen, en een keer die van de feniks. Die laatste is wel iets anders omdat de feniks eerst sterft en verbrandt, maar omdat het eindresultaat hetzelfde is, heb ik ervoor gekozen om de feniks ook onder de categorie van de kleine verandering onder te brengen. Een van de overige twee veranderingen is het beeld van Pygmalion dat tot leven komt, en die valt onder deze categorie omdat het beeld qua uiterlijk al op een mens lijkt. Het enige wat Venus nog moet doen is het ivoren beeld tot leven brengen.

De laatste metamorfose is die van Iphis. Zij wordt geboren als kind van Ligdus en Telethusa. Voor de geboorte van het kind zegt Ligdus tegen zijn vrouw dat als het kind een meisje is, ze moet sterven. In een droom komt de godin Isis tot Telethusa en vertelt haar dat ze haar kind hoe dan ook moet laten leven. Het kind wordt als meisje geboren en om haar te redden doet de

moeder alsof ze een jongen is. Ze kleedt en gedraagt zich als een jongen en haar vader geeft haar de naam Iphis, die zowel voor mannen als vrouwen gebruikt kan worden. Maar dan komt de dag dat de dan dertienjarige Iphis met een meisje, Ianthe moet trouwen. Iphis houdt wel van haar, maar ze vreest dat haar geheim dan zal uitkomen. Na veel uitstel bidt Telethusa tot Isis om haar dochter te helpen, en zij verandert Iphis dan in een jongen. Zo vindt de bruiloft plaats en is iedereen goed terecht gekomen. Iphis blijft hier ook gewoon een mens en de enige verandering die zich hier voordoet, is die van geslacht.

We zien bij de laatste twee metamorfosen dat het beeld en Iphis worden veranderd in iets wat ze eigenlijk al zijn. Iphis gaat namelijk al door het leven als jongen en Pygmalion behandelt zijn beeld al alsof het zijn vrouw is. Dit is iets wat we vaker zien in de *Metamorphoses*. Na de uitleg over hoe de wereld en de mens zijn ontstaan, is de eerste metamorfose die van Lycaon (I 232-239). Dat is ook meteen een metamorfose waar een langer verhaal aan is gekoppeld en gezien de plaatsing van dit verhaal kunnen we die wel als exemplarisch beschouwen. Lycaon is een koning in Arcadië en hij is compleet goddeloos. Als Jupiter hem komt bezoeken, wil Lycaon eerst bewijzen dat hij een god is. Hij probeert Jupiter zelfs te doden in zijn slaap, wat natuurlijk niet lukt, doodt en kookt daarna een krijgsgevangene en zet dat vlees dan voor aan Jupiter. Vanwege deze verraderlijke en goddeloze daden verandert Jupiter hem in een wolf. In deze gedaante heeft hij nog steeds dezelfde wreedheid en bovendien is de naam Lycaon al veelbetekenend, aangezien λύκος Grieks is voor wolf²⁰. In de *Metamorphoses* zien we vaker dat iemand wordt veranderd in iets waarvan de persoon de kenmerken al heeft²¹.

De twee verschillende vormen van iets of iemand die veranderd wordt, zijn natuurlijk nauw met elkaar verbonden. Volgens Andrew Feldherr kan zelfs een verhaal of afbeelding over Daphne gezien worden als die afbeelding zelf, of als de nimf die het afbeeldt. Natuur en kunst zijn namelijk zeer instabiel in de *Metamorphoses*, omdat de natuur de perfectie en orde van de kunst nastreeft, en ultieme vorm van kunst de illusie van de werkelijkheid is. Kunst wordt gebruikt om een verhaal levendiger te maken, en die kunst verandert van slechts een representatie van het verhaal wordt een vorm van werkelijkheid. De illusie werkt dus en geeft de lezer vervolgens toegang tot wat het voorstelt²². De metamorfose van het beeld van Pygmalion is hier natuurlijk een uitstekend voorbeeld van.

Toch zijn niet alle metamorfosen met een kleine verandering positief. De witte raaf die voor straf een zwarte kleur kreeg van Apollo (II 631-632), of de moerbeiboom die in plaats van witte, zwarte vruchten voortbracht na de dood van Piramus en Thisbe (IV 158-166), zijn hier goede voorbeelden van. Maar het valt wel op dat, naast de apotheose, alle positieve metamorfosen onder de categorie van de kleine verandering vallen. Dit lijkt erop te wijzen dat het ondergaan van een metamorfose in principe niet goed is, en als het dan toch moet gebeuren, dat dan een kleine verandering het beste is. De apotheose staat hier ook los van, aangezien een god het in principe altijd beter heeft dan een mens. Tevens komen de kleine veranderingen aan het begin van het werk niet voor, want ze zitten in de boeken zeven, negen, tien en vijftien. Maar dat is meer iets voor het volgende hoofdstuk waarin de structuur van de *Metamorphoses* behandeld zal worden.

---

²⁰ Liddell, Scott, Jones (1968) p. 1064.

²¹ Hardie (2002) p. 169-170.

²² Hardie (2002) p. 176-177.

Structuur in de *Metamorphoses*

Als je de Ovidius' *Metamorphoses* leest, lijkt er op het eerste gezicht weinig structuur in te zitten. In het proëmium zegt Ovidius weliswaar dat hij een dichtwerk wil schrijven vanaf het begin van de wereld tot aan zijn eigen tijd, maar met alle raamvertellingen waardoor de tekst soms grote sprongen voor- en achteruit maakt, raakt de lezer heel snel de draad kwijt. Toch begint Ovidius wel bij het ontstaan van de kosmos en de wereld, en eindigt hij met Caesar, Augustus en zichzelf, waarmee hij bij zijn eigen tijd is aanbeland. Het proëmium is het waard om eens nader te bekijken:

In nova fert animus, mutatas dicere formas
Corpora: di coeptis –nam vos mutastis et illa-
Adspirate meis, primaque ab origine mundi
Ad mea perpetuum, deducite tempora carmen.

De ziel brengt mij ertoe te spreken over vormen veranderd in nieuwe
Lichamen: goden -want ook jullie hebben die veranderd-
Help wat ik begonnen ben en, vanaf het eerste begin van de wereld,
Leid het ononderbroken gedicht tot mijn tijden.

Dit is een vrij letterlijke vertaling en doet geen recht aan alle details die Ovidius in deze eerste vier verzen heeft gestopt. Het belangrijkste wat Ovidius met deze verzen meegeeft is het feit dat hij compleet vernieuwend zal zijn. De eerste twee woorden zijn namelijk *in nova*, en betekenen “naar nieuwe dingen”. Het hele eerste vers kan ook als zelfstandig worden gelezen, en betekent dan “De ziel brengt mij ertoe te spreken over vormen veranderd in nieuwe dingen”. *Corpora*, dat congrueert met *nova*, komt pas in het volgende vers en dwingt de lezer/toehoorder de betekenis van het eerste vers aan te passen.

Aangezien de eerste woorden van een gedicht een “emblematiese waarde” plegen te hebben, moeten we daar nog aandacht aan besteden²³. Het woord *novus* heeft in het Latijn een andere betekenis dan simpelweg het Nederlandse “nieuw”. In het Nederlands heeft het woord “nieuw” namelijk meestal een positieve connotatie. In het Latijn daarentegen droeg het woord *novus* een negatievere connotatie met zich mee. Na de neutrale vertaling “nieuw” komen we in het woordenboek onder andere de volgende vertalingen tegen: *strange, singular, unusual, unheard of* en *inexperienced*²⁴.

Vernieuwing is een heel belangrijk thema in de *Metamorphoses*. In de eerste plaats vanwege alle metamorfosen die ervoor zorgen dat men in iets nieuws verandert, en in de tweede plaats vanwege de vernieuwing die Ovidius in onder andere het genre heeft gebracht²⁵. De negatieve connotatie van het woord *novus* kan op de effecten van de metamorfosen slaan, aangezien die zoals we in het vorige hoofdstuk gezien hebben, meestal een slechte invloed hebben op degene die veranderd wordt. In het hoofdstuk “De Finale Apotheose” zal er echter nog een ander onderwerp aan bod komen waarop de vernieuwing van toepassing kan zijn.

Deze vier verzen zitten ook vol verwijzingen naar andere teksten, zowel van Ovidius zelf als van anderen. Zoals reeds verteld in de inleiding, schreef Ovidius zijn *Metamorphoses*

---

²³ Barchiesi (2005) p. 133.

²⁴ Lewis, Short (1975) p. 1220.

²⁵ Barchiesi (2005) p. 133-134.

waarschijnlijk tussen 2 en 8 n. Chr.²⁶, toen hij ook aan zijn *Fasti* werkte. Tegen die tijd had hij zijn *Amores*, liefdespoëzie al af²⁷. De eerste vier verzen van *Amores* I zijn de volgende:

Arma gravi numero, violentaque bella parabam
Edere materia conveniente modis.
Par erat inferior versus; risisse Cupido
Dicitur atque unum surripuisse pedem.

Ik bereidde voor wapens en gewelddadige oorlogen, met zware versvoet
Voort te brengen, de stof passend bij de manier.
Het vers was gelijk aan het vorige, en men zegt
Dat Cupido gelachen heeft en er één voet van heeft gestolen.

Het eerste vers in een verwijzing naar het eerste vers van Vergilius' *Aeneis*:

Arma virumque cano, troiae qui primus ab oris
De wapens en de man bezing ik, die als eerste vanaf de kust van Troje

Verder zijn die eerste vier verzen interessant omdat hij hier zegt dat hij eerst een epos wilde schrijven (zoals Vergilius) maar dat Cupido toen door een versvoet te stelen, er elegie van gemaakt heeft. Het elegisch distichon bestaat namelijk uit een dactylische hexameter afgewisseld met een dactylische pentameter, en epiek wordt uiteraard geschreven in alleen dactylische hexameters. De *Metamorphoses* zijn wel geschreven in de hexameter, en worden meestal onder het genre epiek geschaard hoewel het werk geen epos in de klassieke vorm is. Ovidius is zelf dus getransformeerd van een dichter die elegie schreef, naar een dichter die epiek schrijft²⁸.

Wat ook opvalt is het feit dat Ovidius in het proëmium de muzen niet aanroeft. Dat was wel de gewoonte en hij breekt dus met de traditie die sinds Hesiodus en Homerus gewoon was. Ovidius vraagt de goden wel om hem te helpen, letterlijk om hem de wind in de rug te geven, maar hij doet het verder helemaal zelf. Hij zegt namelijk *adspirate* in plaats van *inspirate*, en daarmee vraagt hij weliswaar om hulp, maar de inspiratie van de muzen heeft hij niet nodig. Overigens alludeert hij met de rugwind wel naar de topos dat een epos begint met het vertrek van een schip, en zo letterlijk van wal steekt. Ovidius speelt dus met de normen door sommige wel te volgen (hexameter), andere niet (aanroepen van de muzen), en door weer andere niet te volgen maar wel te laten zien dat hij de norm kent (rugwind in plaats van het hele schip).

In het proëmium zit nog veel meer, maar het laatste dat ik eruit wil halen is *ad mea tempora* in vers vier. Zoals hiervoor al vermeld, schreef Ovidius tegelijk met zijn *Metamorphoses* de *Fasti*. Die beginnen met het woord *tempora* en indertijd kon men literaire werken ook aanduiden met het eerste woord of de eerste paar woorden. De *Fasti* werden dus ook wel de *Tempora* genoemd. De *Fasti* zijn een werk dat als een soort kalender kan worden gezien, en zijn daarom altijd heel actueel. Men zou *ad mea tempora* dus kunnen lezen als ‘‘tot mijn *Fasti* (verdergaan)’’²⁹. Het feit dat Ovidius ook ‘‘mijn tijden’’ zegt en niet ‘‘onze tijden’’ of iets dergelijks, maakt verband des te aannemelijker.

---

²⁶ Von Albrecht (1994) p. 625.

²⁷ Von Albrecht (1994) p. 624, Bartelink (1993) p. 216.

²⁸ Knox (2009) p. 142.

²⁹ Knox (2009) p. 143.

De *Fasti* en de *Metamorphoses* zijn allebei een beetje apart, ook in het aantal boeken dat ze omvatten. Het was namelijk de norm om elegie in sets van vijf boeken te schrijven, en epiek in sets van zes. Maar de ‘epische’ *Metamorphoses* bestaan uit vijftien boeken en de elegische *Fasti* uit zes, en er waren er hoogstwaarschijnlijk twaalf bedoeld. De *Fasti* zijn namelijk een werk dat als een soort kalender diende, en Ovidius heeft daarvan de maanden januari tot en met juni behandeld, maar is daarna niet meer verdergegaan. Hier speelt Ovidius dus weer met de normen door elegische elementen in een epos op te nemen en andersom.

Dit is niet de enige verwijzing naar de *Fasti*. Ovidius beschrijft aan het einde van de *Metamorphoses* namelijk een episode over Asclepius (XV 622-744). De vertaling van XV 622-879 is te vinden in de bijlage. De episode over Asclepius wordt ingeleid door een eigen proëmium (XV 622-625), in dit geval wel met een aanroep van de muzen.

Pandit nunc musae, praesentia numina vatum,
-scitis enim, nec vos fallit spatiosa vetustas-
Unde Coroniden circumflua Thybridis alti
Insula Romuleae sacris adiecerit urbis.

Muzen, openbaar nu de beschermgoden van dichters -
Jullie weten het immers, en u bedriegt de langdurige ouderdom niet-,
Waarvandaan het door de diepe Tiber omstroomde eiland Asclepius
Toevoegde aan de goden van de stad van Romulus.

625

Op deze episode over Asclepius volgen alleen nog het verhaal over Caesar en de korte stukken over Augustus en Ovidius zelf. Dit verhaal over Asclepius is de eerste dateerbare gebeurtenis die in de *Metamorphoses* te vinden is³⁰. Dit gebeurde volgens de overlevering namelijk op 1 januari, en dat is precies de dag waarop de *Fasti* beginnen. De hele *Metamorphoses* zijn dus vol van legendarische verhalen die niet te dateren zijn, totdat de laatste 257 verzen van het 11.995 verzen tellende werk aanbreken. Daarin worden ineens de komst van Asclepius naar Rome verteld en de dood en daarop volgende apotheose van Caesar, die wel te dateren waren en die in het laatste geval zelfs hele recente geschiedenis was. Philip Hardie ziet op dit punt ook een overgang van de onzekerheid van de poëtische legende naar de documenteerbare feiten van de geschiedenis³¹. Ovidius heeft in de *Fasti* en de *Metamorphoses* dus over en weer verwijzingen geplaatst.

Die laatste episode vanaf XV 622 is weliswaar een deel van het werk in zijn geheel, maar moet ook als een op zichzelf staand deel worden gezien vanwege dat proëmium. Daardoor krijgt dat deel meer nadruk, de lezer/toehoorder wordt door die vier verzen namelijk even gewaarschuwd dat er iets belangrijks gaat komen. Dit staat ook in het teken van de overgang van Griekenland naar Rome, aangezien veruit de meeste verhalen zich in Griekenland afspelen, en vanaf het einde van boek XIV Aeneas naar Italië komt. Daarna spelen bijna alle verhalen zich in Italië af. Maar de eerste overgang zit dus al in boek XIV, en Rome wordt al behandeld voor XV 622. De gang van Asclepius die Epidauros verlaat en zich op het Tibereiland in Rome vestigt, is een andere manier waarop Ovidius die overgang bewerkstelligt³². Onder andere de verhalen van Aeneas, de koningen Romulus en Numa Pompilius en een lang discours van Pythagoras komen aan de orde. Het tweede proëmium is

³⁰ Roberts, D. H. Dunn, F. M. Fowler, D. (1997) p.188.

³¹ Hardie (2015) p. 573.

³² Roberts, D. H. Dunn, F. M. Fowler, D. (1997) p.185.

dus geen inleiding op Rome, maar op iets specifiekers. Na dat proëmium komen Asclepius die naar Rome gaat, de moord op en apotheose van Julius Caesar en keizer Augustus nog aan de orde, waarna de dichter afsluit met enkele verzen over zichzelf.

Afgezien van de *sphragis* waarmee de *Metamorphoses* worden afgesloten, zijn er in het laatste deel na XV 622 nog drie onderwerpen. Bij deze drie onderwerpen neemt het goddelijke een erg belangrijke plaats in. Er worden namelijk twee apotheosen beschreven, en een verhaal waarin een god de belangrijkste plek inneemt. De eerdere verhalen over Rome spelen zich af in de tijd waarin Rome pas net gesticht is. De verhalen na XV 622 spelen zich later af: het verhaal rond Asclepius moet rond 293 v.Chr. plaats hebben gevonden³³, toen de cultus van Asclepius naar Rome kwam. De andere verhalen speelden zich voor Ovidius in de recente geschiedenis (Caesar) of zelfs de toekomst af (Augustus). In de eerste jaren van de derde eeuw v.Chr. werd de macht van Rome in Italië steeds groter, zeker nadat de Romeinen in 295 v.Chr. een coalitie van Umbriërs, Samnieten, Kelten en Etrusken hadden verslagen³⁴. Ovidius benadrukt dat in dat stuk ook met het volgende vers (XV 736):

Iamque caput rerum, romanam intraverat urbem
En nu hij stad Rome, de hoofdstad van de wereld, al was binnengegaan

Ten tijde van Caesar en zeker Augustus was het Romeinse Rijk natuurlijk al zeer groot. En het behoeft geen extra uitleg dat Ovidius Caesar en Augustus letterlijk de hemel in prijst (XV 843-870). Misschien wil Ovidius hier nadruk leggen op de macht en het succes van Rome en het feit dat ze begunstigd worden door de goden. Zelfs zozeer dat er goden in Rome komen wonen en prominente Romeinen bij de goden worden opgenomen. Bij het proëmium in boek XV zien we ook dat er een omschakeling van het legendarische naar het historische deel plaatsvindt, waardoor het succes van Rome nog dichter bij de lezer/toehoorder staat.

In het eerste deel van dit hoofdstuk hebben we vooral naar het begin en het eind van de *Metamorphoses* gekeken, maar nu zullen we onze blik verbreden en de gehele *Metamorphoses* bekijken, en in het bijzonder de plek die de apotheose daarin heeft. Vooral de letterlijke plek van de verschillende apotheosen in het werk zal worden onderzocht, en de vraag of daaraan al iets af te leiden zal zijn. De plaatsing van de verschillende metamorfosen is namelijk vrij opvallend. Zoals de onderstaande tabel toont, worden de apotheosen namelijk steeds frequenter naarmate we het einde van het boek naderen.

Boek	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Aantal apotheosen	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	1	3	3(4)

Bij het laatste boek staat er dat er drie of vier metamorfosen in zitten. Dat is zo omdat ik de apotheose van Ovidius zelf (XV 871-879) niet helemaal mee wil tellen, aangezien hij op die plek niet letterlijk beschrijft dat hij een god wordt. Toch wil ik die afsluiting ook niet helemaal ongenoemd laten omdat Ovidius daar bepaalde elementen gebruikt die hij elders bij apotheosen heeft gebruikt, en hij daarmee wil dat de lezer een bepaalde associatie met die eerdere apotheosen ziet. Maar daar zal in het volgende hoofdstuk dieper op worden ingegaan. In dit hoofdstuk zal ik die laatste apotheose in principe niet meetellen, maar onthoud wel dat er daar nog een ‘halve apotheose’ te vinden is.

³³ Bömer, F. (1986) p. 418, Hardie (2015) p. 571.

³⁴ Naerebout, F. G. Singor, H. W. (2001) p. 258.

Als we naar de tabel kijken, zien we dat er in de eerste acht boeken slechts twee apotheosen zitten, en in de laatste zeven boeken acht, en dat het zwaartepunt op de laatste twee tot drie boeken ligt. Zoals eerder als is aangegeven, zijn er ook twee punten waarop de aandacht verschuift van de Griekse wereld naar de Romeinse. Het eerste van die twee punten is de tocht van Aeneas die vanuit Troje na vele omzwervingen uiteindelijk naar Italië reist (XIII 623-XIV 457). Dit verhaal was op het moment dat Ovidius de *Metamorphoses* schreef natuurlijk al zeer bekend bij op zijn minst de Romeinse elite, door de beroemde *Aeneis* van Vergilius die enkele tientallen jaren eerder waren uitgebracht. Ovidius geeft dan ook een redelijk summiere beschrijving van dat verhaal, maar het bestrijkt toch 803 verzen omdat hij er heel veel digressies tussen heeft geschreven. De apotheose die in boek XIII zit, is helemaal aan het einde van dat boek te vinden, en dus na het begin van de reis van Aeneas.

De tweede transitie naar Rome is de reeds behandelde episode over Asclepius die vanuit Epidauros naar Rome komt in boek XV. De apotheosen in boek XV zitten allemaal na die transitie, net als alle apotheosen in boek XIV allemaal na de aankomst van Aeneas in Italië komen. Dit is een gevolg van de personen die Ovidius heeft uitgekozen om een apotheose te ondergaan. De verhalen die Ovidius beschrijft lagen in zijn tijd al min of meer vast, hij kon bijvoorbeeld niet ineens een heel ander verhaal over Aeneas gaan vertellen dan Vergilius gedaan had. Hij had wel de vrijheid in het kiezen van de verhalen die hij wilde vertellen en vervolgens in het plaatsen van die verhalen in zijn eigen werk. Daarom is er van de plaatsing van de desbetreffende verhalen het een en ander af te leiden.

De verhalen waar het hier om draait, zijn logischerwijs de verhalen die een apotheose bevatten. Naast het feit dat het merendeel van de apotheosen zich in het laatste deel van de *Metamorphoses* bevinden, valt het ook op dat vijf van de tien apotheosen aan personen uit de Romeinse geschiedenis ten deel vallen: Aeneas, Romulus, diens vrouw Hersilia, Caesar en Augustus. Niet geheel toevallig zijn deze personen ook allemaal lid van dezelfde familie, of claimen ze dat althans. Het lijkt er dus op dat Ovidius de eer van de apotheose vooral heeft willen geven aan de toenmalige keizer en zijn (deels verre) voorouders. Na de twee overgangen van Griekenland naar Italië en in het bijzonder Rome, regent het dus apotheosen om extra glorie te geven aan Rome en specifiek aan de toenmalige keizerlijke familie. Dit is overigens niet de enige plek waar keizer Augustus zozeer wordt opgehemeld, we zien dat in XV 757-758 ook al gebeuren.

Als we hierin de positieve metamorfosen betrekken die in het vorige hoofdstuk zijn genoemd, lijkt het erop dat er een bepaalde tendens te zien is.

Boek	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Aantal apotheosen	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	1	3	3(4)
Aantal positieve metamorfosen	-	-	-	-	-	-	2	-	2	1	-	-	-	-	1

In het begin zijn er slechts twee apotheosen te vinden en geen enkele positieve metamorfose gevolgd door twee boeken zonder iets, vervolgens enkele positieve metamorfosen en één apotheose wederom gevolgd door twee boeken zonder een van beide, en op het einde maar liefst zeven apotheosen en één positieve metamorfose. Hierin is er dus een driedeling te zien. De Italiaan Alessandro Barchiesi, die veel over Ovidius geschreven heeft, heeft ook een driedeling gezien in de *Metamorphoses*. Hij heeft zijn opdeling gemaakt op basis van

onderwerp en identificeert één deel over goden, één deel over helden en het laatste deel over geschiedenis. De scheidingslijn tussen deel een en twee legt hij tussen de verzen VI 420 en 421 neer, en de andere tussen de verzen XI 193 en 194³⁵. De driedeling van Barchiesi en die in de bovenstaande tabel komen dus overeen.

Aangezien een apotheose positiever is dan een ‘eenvoudige’ positieve metamorfose, zit er dus ook een stijgende lijn in de *Metamorphoses* wat betreft positieve verhalen. Het is wel opvallend dat er in het deel over de goden de minste positieve verhalen te vinden zijn, al een stuk meer in het deel over helden en het meest in het deel over geschiedenis en dus de mensen. Je zou verwachten dat de mensen, aangezien wij toch tot het ijzeren ras behoren (I 127), er het slechtst vanaf zouden brengen. Maar Ovidius heeft ervoor gekozen om dat om te draaien en het deel over de geschiedenis juist de meeste positieve metamorfosen te geven, en de goden de minste. Daarmee komt er door het hele werk heen een lijn te zitten die steeds positiever wordt en uiteindelijk culmineert in de apotheosen van Caesar en Augustus (en misschien ook wel Ovidius). Hiermee wordt de meeste lof toegekend aan de toenmalige keizer en kan de rest ertoe hebben gediend het publiek voor te bereiden op de apotheosen die zich aan het einde van het werk bevinden.

Nu heeft Ovidius nog meer structurele elementen in de *Metamorphoses* gestopt. In zijn artikel *How to End an Orally-Derived Epic Poem* heeft Adrian Kelly betoogd dat er in de vroege epische gedichten een bepaalde manier is om af te sluiten. Hij heeft hiervoor de werken van de Griekse schrijvers Homerus en Hesiodus gebruikt en hij ziet daarin fenomenen die *increasing doublet* (ID) en *decreasing doublet* (DD) noemt. Simpel gezegd, is een ID een combinatie van twee stukken tekst die overeenkomsten hebben, waarbij het tweede stuk meer verzen in beslag neemt dan het eerste. Daardoor legt een ID volgens hem de nadruk op het tweede, grotere deel. De reden die Kelly hiervoor geeft is de volgende: “*The doublet is important for the poet as he composes, giving a direction for his narrative to follow, but also for his audience, for they focus on the larger, second sequence as the fulfillment of the themes explored in the first sequence.*”³⁶

Een DD werkt op dezelfde manier, maar dan precies omgekeerd. In dit geval wordt de aandacht nog steeds gegeven aan het grotere element, maar gaat dit grotere element deze keer vooraf aan het kleinere element. De auteur kent het kleinere element niet minder belang toe, maar het is een kwestie van “*poetic direction*”. Door de aandacht van het publiek te vestigen op het voorgaande, grotere element, geeft de auteur aan dat het gedicht niet verdergaat³⁷.

In de *Metamorphoses* komt er een passage voor waarvan je zou kunnen zeggen dat daar een DD gebruikt is. Het gaat hier om de twee reizen die vanuit Griekenland naar Italië voeren. De eerste is die van Aeneas (XIII 623-XIV 457) en de tweede is de reeds besproken reis van Asclepius die naar Rome komt om de pest te verdrijven (XV 665-744). Zoals meteen al opvalt is de passage waarin de reis van Aeneas wordt behandeld veel langer dan die waarin de tocht van Asclepius wordt beschreven. De passage over Aeneas beslaat in totaal namelijk 803 verzen en delen van twee verschillende boeken, en de passage over Asclepius omvat maar 80 verzen. Tevens wordt het publiek nog even wakker geschud voor de laatste episode door middel van het reeds behandelde tweede proëmium uit boek XV.

---

³⁵ Roberts, D. H. Dunn, F. M. Fowler, D. (1997) p.182.

³⁶ Kelly (2007) *How to end an Orally-Derived Epic Poem*, p. 375-376.

³⁷ Kelly (2007) *How to end an Orally-Derived Epic Poem*, p. 382.

Dit is een groot verschil, maar hierbij valt wel op te merken dat niet de volle 803 verzen aan Aeneas worden besteed omdat Ovidius er telkens digressies tussen heeft geplaatst. Deze digressies nemen een vrij groot deel van de 803 verzen in beslag, maar zelfs als we puur de delen die over de reis van Aeneas gaan bij elkaar optellen (XIII 623-729, XIV 75-223 en 441-457), komen we alsnog uit op 273 verzen. Die raamvertellingen hebben het effect dat het verhaal langer duurt voor het publiek. Dus ook al gaan er ‘maar’ 273 verzen daadwerkelijk over de tocht van Aeneas, voor het publiek duurt het toch echt de volle 803 verzen vanaf het vertrek totdat Aeneas goed en wel in Latium is aangekomen.

Er zijn ook de nodige referenties te vinden waarin Ovidius de tweede passage koppelt aan de eerste. De Romeinen die Asclepius komen halen worden namelijk tot tweemaal toe *Aeneadae* genoemd (XV 682, 695), wat een duidelijke verwijzing naar Aeneas is. Daarbij komen er nog andere elementen uit de Aeneaspassage terug zoals Scylla (702) de tempel van de Sibylle van Cumae (712), het land van Circe (718) en wordt Vesta *Troica* genoemd (730). Het feit dat deze twee passages zo op elkaar lijken en al deze referenties van de tweede naar de eerste passage maken het aannemelijk dat ook Ovidius hier een DD heeft gebruikt om de afsluiting van de *Metamorphoses* aan te kondigen. Ook het feit dat er zich andere signalen in dit deel van de tekst bevinden die afsluiting aangeven, zoals het schip dat versierd is met guirlandes (696)³⁸, draagt daaraan bij. Hoewel de *Metamorphoses* als geheel niet direct voortkomen uit een orale traditie, ben ik toch van mening dat deze theorie op dit werk toe te passen is. Kelly heeft het in zijn artikel immers niet alleen over orale epische gedichten, maar over gedichten die ‘orally derived’ zijn³⁹. En als het publiek van de *Metamorphoses* al geen connotatie met de orale traditie zou zien, dan lijkt het er toch sterk op dat Ovidius deze mondelinge techniek op een geschreven werk heeft toegepast.

Al bij al is het duidelijk dat Ovidius met heel veel zorg zijn *Metamorphoses* heeft samengesteld. Het gedicht staat vol verwijzingen niet alleen binnen het werk maar ook naar andere werken, zowel van hemzelf als van andere auteurs. Ovidius heeft mede hierdoor een werk geschreven dat niet echt binnen het genre epiek valt, maar ook elementen van andere genres zoals elegie in zich heeft. Hierin is hij zeer vernieuwend geweest, en dat past in een werk waarin het thema vernieuwing erg belangrijk is.

Daarnaast lijkt er in de plaatsing van de positieve metamorfosen en de apotheosen een bepaalde lijn te zitten. Er zijn drie verschillende delen te onderscheiden en er zitten steeds meer en steeds positievere metamorfosen in die delen. Aan het einde van die stijgende lijn zitten de apotheose van Caesar en de toekomstige apotheose van Augustus die dus als climax van het werk kunnen worden gezien, en de rest als voorbereiding daarop.

Als laatste is de theorie van het DD toegepast op de *Metamorphoses* en lijkt het erop dat Ovidius deze techniek ook gebruikt heeft in de passage over de reis van Aeneas naar Italië en die over de reis van Asclepius naar Rome. Mede door deze techniek wordt de afsluiting van het laatste boek aangekondigd waarna alleen nog de apotheosen van Caesar en Augustus (en misschien die van Ovidius) volgen.

---

³⁸ Hardie (2015) p. 585.

³⁹ Kelly (2007) How to end an Orally-Derived Epic Poem, p. 373, voetnoot 7.

De Apotheose

Zoals we in de vorige twee hoofdstukken gezien hebben, neem de apotheose binnen de metamorfosen een bijzondere plek in. Het is de metamorfose die voor de veranderde het beste is, ook al is er zelfs op deze regel een uitzondering: de vergoddelijking van Ino en Melicertes die in zeegoden veranderen (IV 531-542). Als god wordt de veranderde namelijk onsterfelijk en zal diegene voortaan tussen de andere goden leven. Aangezien er door Ovidius maar weinig metamorfosen worden beschreven die positief van aard zijn, is deze categorie toch vrij speciaal. Dit wordt versterkt door het feit dat de laatste verzen van de *Metamorphoses* twee apotheosen bevatten en de dichter dit blijkbaar als een goede afsluiting van zijn werk beschouwde.

Daarom zullen in dit hoofdstuk alle apotheosen uit de *Metamorphoses* besproken worden om te zien of er misschien binnen de apotheosen overeenkomsten en/of verschillen te vinden zijn, en of er in dit gebied weer iets gezegd kan worden over de apotheose van Caesar. Want dat is immers de apotheose waar het om draait in deze scriptie. In het volgende hoofdstuk zal die apotheose van Caesar nog verder in detail worden behandeld. Van de apotheosen in dit hoofdstuk zal verder ook onderzocht worden of ze al eerder door iemand anders zijn beschreven en of er misschien andere opvallende zaken aanwezig zijn.

De eerste apotheose die Ovidius laat plaatsvinden is die van Io die in de Egyptische godin Isis verandert (I 747). Opvallend is dat het in maar één vers wordt verteld, als je even niet oplet, lees je er zo overheen.

Nunc dea linigera colitur celeberrima turba

Nu wordt de zeer beroemde godin vereerd door een linnendragende groep

Dit vers vormt de overgang tussen de vrij lange episode over Io die in een koe wordt veranderd door Jupiter om haar te verbergen voor zijn vrouw Juno en de ook al lange episode over Phaeton die een rit met de zonnewagen van zijn vader Sol maakt en daarbij om het leven komt. De godin Isis wordt ook niet bij naam genoemd, maar ze wordt omschreven als godin die door een linnendragende groep wordt vereerd, en Ovidius doelt daarmee op Isis wier priesters alleen linnen kledij droegen omdat ze om religieuze redenen geen wol mochten dragen⁴⁰. Ovidius is niet de eerste die Io en Isis aan elkaar gelijkstelt. Hoewel vroegere auteurs anders beweren, schrijft ook Herodotus al dat de koe de verbinding is tussen Io en Isis. Vanaf de Hellenistische tijd is de gelijkstelling van Io met Isis vanzelfsprekend⁴¹.

Omdat deze beschrijving van een apotheose zo kort is, kan hier helaas maar weinig meer over gezegd worden. Maar het lijkt er hier op dat Ovidius de traditie gevolgd heeft en het feit dat Io een godin is geworden ook handig gebruikt om twee verschillende verhalen aan elkaar vast te knopen.

De volgende apotheose die Ovidius beschrijft, is die van Ino en Melicertes (IV 531-542). Zoals in het hoofdstuk over de metamorfose reeds verteld is, kan deze apotheose moeilijk als positief worden gezien omdat Learchus, de zoon van Ino en broer van Melicertes, door zijn eigen vader Athamas in razernij is doodgeslagen. Toch is dit echt een apotheose en wordt ze ook uitgebreider beschreven dan de vorige, waardoor we hier meer mee kunnen.

---

⁴⁰ Barchiesi (2013) p. 229.

⁴¹ Bömer (1969) p. 223.

Maar Venus had medelijden met haar kleinkind die dit lijden niet verdiend had,
 En zei zo met gevele tegen haar oom: “O god van de zeeën,
 Neptunus, aan wie de grootste macht ten deel valt op de hemel na,
 Ik vraag wel iets groots, maar heb medelijden met mijn familie,
 Help hen die je daar in de onmetelijke Ionische zee geworpen ziet worden, 535
 En voeg ze toe aan jouw goden. Ook ik heb iets van de gratie in de zee,
 Als ik toch eens in de goddelijke diepte gevormd
 Schuim ben geweest, en daarvandaan blijft voor mij de Griekse naam.”
 Neptunus stemde in met de smekende nam van hen weg
 Wat sterfelijk was, en plaatste eerbiedwaardige verhevenheid 540
 En hun naam vernieuwde hij tegelijk met hun gedaante,
 En noemde de god Palaemon met de moeder Leucothea.

Er komt hier een aantal zaken voor die we vaker zullen tegenkomen. Een daarvan is het smeken van een god, in dit geval Venus, waardoor er wordt besloten om Ino en Melicertes tot goden te verheffen. He is logisch dat Venus er in dit geval op aandringt dat ze worden gered, omdat ze via Harmonia de grootmoeder van Ino is. De reden waarom ze hiervoor naar Neptunus gaat is omdat de twee in zee springen en ze daarom in het domein van Neptunus terecht komen. De andere familieband die hier wordt genoemd is het feit dat Neptunus de oom van Venus zou zijn in vers 532, maar weerspreekt ze dat slechts enkele verzen later als ze vertelt dat ze uit het schuim van de zee is ontstaan. Dit komt door twee verschillende verhalen die er bestaan over de geboorte van Venus, de ene vinden we bij o.a. Homerus waar Venus de dochter is van Zeus en Dione, en de andere vinden we bij Hesiodus waar ze uit het schuim is ontstaan nadat Kronos het geslachtsorgaan van Ouranos is zee heeft gegooid⁴².

Ovidius beschrijft in deze apotheose dat er vier dingen gebeuren waardoor ze goden worden. Ten eerste neemt Neptunus weg wat sterfelijk is, ten tweede plaatst hij eerbiedwaardige verhevenheid in hen, ten derde verandert hij hun naam en als laatste verandert hij hun uiterlijk. Het woord *verendus* (eerbiedwaardig) staat in de *Metamorphoses* altijd in religieuze omgeving⁴³, en *maiestas* (verhevenheid) werd eerst gebruikt in politieke zin maar vanaf het midden van de eerste eeuw v.Chr. ook voor goden en van daaruit ook voor de keizer⁴⁴. Wat nog van belang is, is het feit dat Palaemon en Leucothea gaan Olympische goden zijn en daar ook niet wonen, maar puur tot zeegoden worden gemaakt.

De volgende apotheose die Ovidius beschrijft, bevindt zich alweer in boek IX: het is de apotheose van Hercules (IX 229-273). Ook deze wordt uitgebreid beschreven en deze keer is het Jupiter die de hoofdrol voor zich opeist. Nadat Hercules immers zijn eigen brandstapel heeft gebouwd, erop is gaan liggen en hem aan heeft laten steken, richt Jupiter het woord tot de goden, die allemaal angstig toe zitten te kijken. Hij kondigt dan aan dat ze niet bang hoeven te zijn en dat Hercules tussen de goden zal worden opgenomen. Nadat Jupiter nog even een sneer aan Juno heeft uitgedeeld, vervolgt Ovidius zijn verhaal met de werkelijke apotheose van Hercules.

Ovidius is niet de eerste geweest die Hercules vergoddelijkt heeft, maar hij is natuurlijk wel weer uniek in de manier waarop hij dat gedaan heeft. Ovidius is namelijk de enige die beschrijft dat Hercules in een vierspan door Jupiter naar de hemel wordt gebracht. Dit is een motief dat bij apotheosen in de *Metamorphoses* vaker voorkomt. Het vierspan is namelijk het

⁴² Moormann, E.M. Uitterhoeve, W. (1987) p. 42.

⁴³ Bömer (1976) p. 176.

⁴⁴ Galasso, L. (1995) p. 361-362.

traditionele gespan voor goden en helden⁴⁵. Als Hercules op zijn brandstapel gaat liggen, gebruikt hij zijn leeuwenhuid om op te liggen, en zijn knots als kussen, zijn twee meest iconische attributen. Hij ligt daar alsof hij rustig aan een feestmaal zit. Dit wijst alvast vooruit naar de feestmalen die hij met de andere halfgoden zal hebben, als hij eenmaal vergoddelijkt zal zijn⁴⁶. We zien hier wederom dat degene die vergoddelijkt wordt, het sterfelijke achterlaat en het goddelijke behoudt. Het deel dat hij namelijk van zijn vader Jupiter gekregen heeft, is onsterfelijk en alleen het deel dat hij van zijn sterfelijke moeder Alcmene gekregen heeft, is sterfelijk. Er is hier dus weer een duidelijke tweedeling in wat er wel naar de hemel stijgt en wat niet. Tevens zien we hier weer dat Hercules *verendus* wordt genoemd.

Voor de volgende apotheose moeten we naar het einde van boek dertien. Hier is het Glaucus die zelf vertelt hoe hij een zeegod is geworden (XIII 904-965). Dat doet hij omdat hij Scylla het hof wil maken, maar zij is bang voor hem omdat hij er als zeegod vreemd uitziet. Daarom legt hij uit hoe hij precies een zeegod is geworden en hoopt hij zo haar vertrouwen te winnen. Het verhaal dat hij vertelt begint toen hij nog een gewoon mens was, maar hij had wel al een liefde voor de zee en was als visser altijd daar bezig. Op een dag was hij op een stuk land terecht gekomen en had hij zijn vis daar op de grond gelegd. Tot zijn verbazing begon de vis ineens te kronkelen en zich zo weer terug in zee te bewegen. Vervolgens heeft Glaucus een hapje van het kruid waarop de vis had gelegen genomen en meteen greep hem een diep verlangen aan in zee te duiken. Daar werd hij opgenomen door de zeegoden en werd hij gereinigd van zijn sterfelijke. Op een gegeven moment is hij zijn bewustzijn verloren en toen hij weer wakker werd, was zijn hele uiterlijk veranderd naar dat van een zeegod.

Glaucus verwijst in zijn rede direct naar een eerdere apotheose die in de *Metamorphoses* is beschreven, die van Melicertes uit boek IV. Hij zegt namelijk dat hij een zeegod is en dat Proteus, Triton en Palaemon, de zoon van Athamas, niet meer macht hebben dan hij. Palaemon was de naam die Melicertes gekregen had van Neptunus nadat hij een zeegod geworden was. Glaucus scheidt hier tegen Scylla op over zijn goddelijkheid, maar hij is wel een van de mindere goden. Hij stelt zich namelijk gelijk aan Proteus, Triton en Palaemon, maar blijft uit de buurt van Oceanus, Thetys en Neptunus zelf, die allemaal meer macht hebben dan hijzelf⁴⁷. Iets eerder wordt Glaucus een nieuwe bewoner (*novus incola*) genoemd. Dit is zo omdat hij pas net bij de zeegoden woont, maar heeft ook te maken met zijn metamorfose: hij heeft namelijk een nieuwe vorm aangenomen. Het woord *novus* hebben we helemaal aan het begin ook al gezien in I 1 (*in nova fert animus, mutatas dicere formas*).

Het bijzondere aan deze apotheose is het feit dat Glaucus hier zelf vrij gedetailleerd vertelt wat er met hem gebeurd is. Hij vertelt dat hij met water gewassen is en zo van zijn sterfelijke is bevrijd. Het eenvoudig wassen was echter niet genoeg, er moesten rituelen aan te pas komen die Thetys en Oceanus uit hebben gevoerd. Glaucus staat hier in tegenstelling tot Hercules die door vuur werd verlost van zijn sterfelijke. Maar we zullen in het vervolg nog zien dat ook Aeneas met water zal worden gereinigd voor zijn apotheose, en ook bij Ino en Melicertes was het Neptunus die dat verzorgde, en hij zal dat waarschijnlijk ook met water hebben gedaan. Het is wel interessant dat Ovidius ervoor gekozen heeft om het moment suprême niet te beschrijven omdat Glaucus daar zijn bewustzijn zou hebben verloren. We zien hier dus terug dat zijn sterfelijke wordt weggewassen, hij goddelijke macht krijgt en dat zijn uiterlijk verandert. Er wordt alleen niet verteld of zijn naam ook verandert.

---

⁴⁵ Bömer (1977) p. 358-359.

⁴⁶ Kenney (2011) p. 421.

⁴⁷ Bömer (2006) p. 459.

Ook Aeneas wordt in de *Metamorphoses* vergoddelijkt (XIV 581-608). We naderen nu stilaan het einde van het werk en de apotheosen volgen elkaar nu snel op. In deze passage is het weer Venus die Jupiter smeekt om Aeneas in de hemel te kunnen opnemen. Het is niet zo gek dat Venus dat doet, zij was immers de moeder van Aeneas. Vervolgens stemmen de goden onder leiding van Jupiter in. Venus gaat dan in haar duivenspan naar de rivier Numicius om de sterfelijkheid van Aeneas af te wassen, en maakt een god van hem. Het volk noemt hem daarna Indiges.

Ovidius was niet de eerste die de apotheose van Aeneas beschreef, want de Romeinse schrijver Ennius had dat ook al gedaan. Ook het feit dat Aeneas werd gewassen in de rivier Numicius, was al onderdeel van de traditie⁴⁸. We zien hier terugkomen dat een godheid (weer Venus) om de vergoddelijking van een familielid vraagt. In de godenvergadering wordt dit weer goedgekeurd en zelfs het detail van Juno die het goed vindt wordt herhaald. Juno had naast Hercules namelijk ook Aeneas de nodige problemen bezorgd. Ook het vierspan komt terug, maar deze keer met een leuk detail: het is namelijk een vierspan van duiven. Bij Aeneas worden ook het sterfelijke deel (*quidquid fuerat mortale*) en het goddelijke deel (*pars optima*) weer van elkaar gescheiden, en dat gebeurt wederom door hem te wassen met water. Er treedt hier geen duidelijke verandering in uiterlijk op, behalve dan het feit dat het sterfelijke eraf wordt gewassen. Maar hoe dat eruit ziet is ook maar de vraag. Hij krijgt als godheid wel een nieuwe naam: Indiges. Dit alles is naar wens van Venus die vond dat Aeneas toch minstens een kleine godheid (*parvum numen*) verdiende te worden. De apotheose van Aeneas wordt dus beschreven met zo goed als alle elementen die we in eerdere apotheosen ook al hebben gezien.

Aan et einde van boek XIV vinden er nog twee apotheosen plaats: eerst die van Romulus (XIV 805-828) en daarna die van zijn vrouw Hersilia (XIV 829-851). Hoewel het twee verschillende metamorfosen zijn, hangen ze erg met elkaar samen. Ze zijn natuurlijk echtgenoten en in de *Metamorphoses* volgen hun apotheosen elkaar dan ook direct op. Bij Romulus is het deze keer Mars die Jupiter om toestemming vraagt om Romulus te vergoddelijken. Die vindt dat goed en vervolgens stapt Mars in zijn wagen en gaat hij naar de Palatijn waar Romulus op dat moment recht aan het spreken is. Plotseling wordt hij dan opgetild en verdwijnt hij in de lucht. Dan verschijnt er plotseling een ‘‘mooie gestalte, waardiger aan de goddelijke kussens (banketten) en als vorm van Quirinus in een staatsiekleed.’’

Direct daarna schakelt Ovidius over naar Hersilia, die huilt over het verlies van haar man. Juno, hier voor het eerst in positieve zin bij een apotheose betrokken, beveelt Iris dan om Hersilia naar de Romeinse heuvel Quirinaal te leiden. Daar komt Hersilia terecht en dan daalt er plotseling een ster die Hersilia een krans van licht geeft en haar optilt. In de hemel vangt Romulus haar op en wordt de naam van Hersilia veranderd in Hora, die de godin naast Quirinus is.

Ovidius had bij de episode over Romulus de keuze uit twee verschillende verhalen. Het ene hield in dat hij door een god werd meegenomen, het andere dat hij vermoord werd door senatoren of het volk vanwege zijn tirannieke tendensen⁴⁹. Het verhaal dat hij hier heeft gekozen is zeker positiever over Romulus, en leent zich ook makkelijker voor een metamorfose. Er is ook hier weer een aantal vaste elementen te vinden zoals de vraag van Mars (de vader van Romulus) aan Jupiter om hem te vergoddelijken, het feit dat Mars met een paardenspan naar de aarde afdaald (Ovidius vertelt ons niet hoeveel paarden er ingespannen

---

⁴⁸ Hardie (2015) p. 443.

⁴⁹ Hardie (2015) p. 469.

waren) en de naamsverandering van Romulus naar Quirinus. Opvallend is wel dat er niet duidelijk verteld wordt of Romulus zijn sterfelijke deel verliest. Ovidius beschrijft wel dat het sterfelijke lichaam van Romulus wegvliegt in de lucht en dat er een mooie gestalte (*pulchra facies*) verschijnt. Maar meer dan deze informatie wordt er niet gegeven.

Daarbij zijn er nog enkele zaken die het vermelden waard zijn. In het begin van deze passage (XIV 806) wordt beschreven dat Romulus op het moment van zijn apotheose bezig was met rechtspreken, waardoor Ovidius nadruk legt op de civiele rol die hij daar uitvoert⁵⁰. In vers 823 zegt Ovidius ook dat Romulus geen koninklijk recht (*non regia iura*) sprak, hoewel hij wel koning was. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de negatieve lading die het woord *rex* had in de Romeinse Oudheid, en is misschien ook als impliciet commentaar op Augustus te zien.

In vers 809 zegt Mars dat het tijd is Romulus te vergoddelijken omdat Rome of wordt bestuurd door één man, of omdat Rome juist niet meer wordt bestuurd door één man. Er is hier discussie over wat er precies moet staan, sommigen zijn van mening dat er *et* moet staan, en anderen dat er *nec* moet staan⁵¹. Voor beide opties valt inhoudelijk wat te zeggen, maar het is interessant wat het geweest zou zijn. Augustus was namelijk ook alleenheerser maar deed zijn uiterste best om het niet zo te laten overkomen. Ovidius kan hier positief zijn geweest over de regering door één man, en zo ook over Augustus. Maar de andere optie is dat Ovidius de gezamenlijke regering van alle Romeinen prijst en daarmee toch kritiek uit op Augustus.

De apotheose van Hersilia is nergens anders te vinden en is misschien dus wel een uitvinding van Ovidius⁵². Ook bij deze apotheose zien we weer dat er een god is die beslist dat Hersilia vergoddelijkt zal worden, en in dit geval is dat Juno. Dat is interessant omdat zij geen familie van Hersilia is en Juno eerder in de *Metamorphoses* ook vaak juist degene is geweest die een slechte relatie met de vergoddelijkte had (Hercules, Aeneas). Juno stuurt hier Iris, een van de boodschappers van de goden, omlaag om Hersilia op te halen. Zij gaat niet met een paardenspan op weg, maar op de voor haar karakteristieke regenboog. Ook bij Hersilia wordt weer niet duidelijk haar sterfelijke afdanking afgewassen. Zij krijgt door een ster een krans van schitterend haar en wordt omhoog getild waar Romulus haar opvangt. Bij Hersilia wordt wel expliciet haar naam en lichaam veranderd, en wordt ze Hora genoemd.

Dan zijn we nu aangekomen bij boek XV, het laatste boek. Hierin is de eerste apotheose die van Hippolytus (XV 545). Deze apotheose wordt door Ovidius maar heel kort aangestipt waarna hij weer verdergaat met het verhaal over Egeria. Hippolytus is hier, net als Glaucus, zelf degene die verslag doet van zijn vergoddelijking. Hij vertelt zijn verhaal aan Egeria die treurt om de dood van Numa. Hippolytus stierf op gruwelijke wijze bij een ongeval met zijn paardenspan. Daarna hebben Apollo en Asclepius hem weer het leven geschonken en zijn zijn uiterlijk en naam veranderd. Hij is daarbovenop nog een god gemaakt door Diana. Het is dus misschien niet een uitsluitend positieve metamorfose door de dood die hij sterft, maar het feit dat Hippolytus weer tot leven is gewekt is al bijzonder, en daar komt dan nog een vergoddelijking bij. Uiteindelijk wordt Hippolytus dus wel buitengewoon rijkelijk gecompenseerd voor zijn ongeval, waardoor de metamorfose toch wel een positief karakter krijgt. De apotheose zelf van Hippolytus is zoals gezegd zeer kort beschreven en het enige wat wordt verteld is dat hij sindsdien als een van de mindere goden een bos bewoont. Hier zijn er dus geen elementen te vinden die we bij veel vorige apotheosen zagen.

---

⁵⁰ Hardie (2015) p. 470.

⁵¹ Hardie (2015) p. 470-471, Bömer (1986) p. 239.

⁵² Hardie (2015) p. 473, Bömer (1986) p. 244.

De overige apotheosen die er in boek XV te vinden zijn, zullen in het volgende hoofdstuk aan bod komen. Dat zijn de apotheosen van Caesar, Augustus en de al dan niet apotheose van de dichter zelf. Deze staan namelijk zodanig met elkaar in verbinding, dat ze het beste samen besproken kunnen worden.

Uit de zeven apotheosen die hier wel zijn besproken, is een aantal zaken op te maken. Er is niet één combinatie aan voorwaarden waar de beschrijving van een apotheose bij Ovidius aan moet voldoen, maar er zijn wel zes fenomenen die regelmatig terugkeren, zij het niet in elke apotheose die Ovidius beschrijft. De apotheosen van Io en Hippolytus vallen hier uiteraard al buiten, omdat die niet beschreven maar slechts genoemd worden.

Het eerste terugkerende fenomeen is een gesprek tussen de goden, waarbij een god, meestal een familielid van de desbetreffende persoon, aan Jupiter toestemming vraagt om diegene te vergoddelijken. Het tweede fenomeen is de tocht van de god die de gelukkige op komt halen. Dit gebeurt meestal in een paardenspan, maar Ovidius varieert daar ook in, door bij Venus duiven voor de wagen te spannen en door Iris op haar vertrouwde regenboog naar beneden te laten gaan. Als derde zien we vaak dat de sterfelijkheid op de een of andere manier wordt weggenomen. Dat gebeurt meerdere keren met water, maar bij Hercules gebeurt dat door middel van het vuur van zijn brandstapel. Dit punt hangt nauw samen met het vierde punt, dat inhoudt dat er een bepaalde goddelijkheid wordt toegevoegd aan de te vergoddelijken persoon. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk vermeld bij de apotheose van Ino en Melicertes. Als vijfde is er vaak een verandering in het uiterlijk aan de orde, zoals bij Glaucus goed kan worden gezien en tot slot wordt ook de naam van de meeste mensen veranderd zodra ze een god zijn geworden.

De Finale Apotheose

Dit hoofdstuk zal dieper ingaan op het einde van de *Metamorphoses*, waarbij de apotheose van Caesar (XV 745-851) centraal zal staan. De andere passages die ook behandeld zullen worden, zijn het deel over keizer Augustus (XV 852-870) en de *sphragis* (XV 871-879), waarin Ovidius zichzelf een soort van apotheose toedicht. De Nederlandse vertaling van dit deel is zoals gezegd in de bijlage te vinden. Daarnaast zal er nog gekeken worden naar de vraag of er hier nog een DD te vinden is in de apotheosen van Caesar en Augustus.

Zoals in het vorige hoofdstuk reeds behandeld is, is het waarschijnlijk dat er een DD te vinden is aan het einde van de *Metamorphoses* en wel in de reizen naar Italië van Aeneas en Asclepius. Het lijkt er echter op dat er nog een soort DD te vinden is aan het einde van boek XV, namelijk direct na de episode over Asclepius. Ovidius heeft namelijk een flink stuk gewijd aan Caesar: zijn belangrijkste daden worden beschreven, zijn dood wordt uitgebreid behandeld en de episode eindigt met zijn apotheose. Vervolgens schakelt hij over op Augustus en die hij op een voor ons doen overdreven manier ophemelt. In dat laatste deel haalt Ovidius naast enkele goden de helden Aeneas, Romulus en Caesar aan. Dit zijn allemaal belangrijke figuren in de Romeinse geschiedenis maar ze hebben ook met elkaar gemeen dat ze alle drie een apotheose hebben ondergaan die uitgebreid beschreven is in de laatste boeken van de *Metamorphoses*. Vervolgens schrijft Ovidius dat hij zelf wenst dat Augustus vergoddelijkt zal worden na zijn dood, en dertig verzen eerder heeft hij ook Jupiter al laten zeggen dat dat zal gebeuren.

Hoewel niet alle elementen die bij Caesar voorkomen in het stuk over Augustus worden aangehaald, doet het deel over Augustus de lezer wel denken aan de passage over Caesar. In het eerste deel wordt Augustus namelijk al even genoemd als Jupiter Venus troost met het feit dat Caesar met Augustus een nog betere opvolger zal krijgen dan Caesar zelf was. Daarnaast wijst Ovidius in het tweede deel eerst terug naar figuren die in het werk aan bod zijn gekomen zoals Agamemnon, Aegeus, Theseus, Peleus, Achilles, Saturnus en Jupiter (XV 855-860), en vervolgens dus naar de hierboven al genoemde Aeneas, Romulus en Caesar (XV 861-870). Daarmee wordt de lezer eerst teruggebracht naar veel verschillende passages over helden en goden, en daarna nog eens in het bijzonder naar de belangrijke Romeinen die vergoddelijkt zijn, wier passages in de *Metamorphoses* zich ook nog eens tegen het einde van het werk bevinden.

Het is hier dus geen gangbaar DD zoals de beschrijving van de reis van Aeneas en Asclepius, maar het zit ingewikkelder in elkaar. Het deel over Augustus verwijst naar de passage over Caesar en is een stuk korter (19 om 107 verzen), maar het verwijst ook naar veel andere passages. Het effect dat het heeft is wel vergelijkbaar met dat van een gewoon DD, omdat de aandacht van het publiek wordt gedirigeerd naar de vorige uitgebreid beschreven episodes, waardoor de verwachting dat het gedicht verder zal gaan, tegengegaan wordt⁵³.

Caesar

De apotheose van Caesar wordt helemaal aan het begin van de desbetreffende passage al aangekondigd. In XV 746-750 staat namelijk:

Caesar is in zijn stad een god; die uitstekend in oorlog

---

⁵³ Kelly (2007) How to end an Orally-Derived Epic Poem, p. 382.

En in de senaat, niet alleen door oorlogen te beëindigen met triomfen,
En volbrachte daden thuis en snel verworven roem van de staat,
In een nieuwe ster en komeet veranderd werd,
Maar ook door zijn nageslacht.

750

Daarna wordt Caesar geprezen, maar vooral voor het feit dat hij vader is van Augustus. Dan neemt Venus het over en schakelen we over van de godenvergadering naar de voortekens van de moord op Caesar, weer terug naar de godenvergadering en dan weer naar Rome, waarvandaan Venus de ziel van Caesar aan de hemel zet.

De apotheose van Caesar is in een belangrijk opzicht al heel anders dan de apotheosen die in de rest van de *Metamorphoses* te vinden zijn. Caesar is namelijk de eerste historische figuur die vergoddelijkt wordt. De apotheosen die eerder in het werk voorkomen, betreffen allemaal mythologische personages die in een ver verleden leefden. De dood van Caesar in 44 v.Chr. daarentegen is een gebeurtenis die sommige tijdgenoten van Ovidius zelf nog meegemaakt hebben⁵⁴. Hierdoor had Ovidius veel minder vrijheid in het vertellen van deze metamorfose, maar kwam hij wel zijn belofte na uit het proëmium, waarin hij zei dat hij het gedicht *ad mea tempora* (tot mijn tijden) zou leiden.

Ovidius kon dankbaar gebruik maken van de gebeurtenissen rond de dood van Caesar. Tijdens de spelen in het teken van Caesars begrafenis werd er namelijk een komeet gezien, en die werd in verband gebracht met zijn vergoddelijking. Twee jaar later, in 42 v.Chr. was hij ook officieel vergoddelijkt. Deze komeet is in tal van Romeinse bronnen genoemd⁵⁵ en J. Ramsey en A. Licht hebben aan de hand van Chinese astronomische documenten vastgesteld dat er in 44 v.Chr. ook daadwerkelijk een komeet te zien was⁵⁶.

Er is tegenwoordig enige discussie over de hoeveelheid invloed die Augustus gehad heeft op de vergoddelijking van Caesar. Ovidius schrijft letterlijk dat Caesar een god is geworden door zijn nageslacht, en dat is, zoals zo vaak bij Ovidius, op twee manieren op te vatten. In de uitleg die het meest voor de hand ligt, moest Caesar een god worden omdat hij vader was van een man die Rome zo veel goeds zou brengen. Omdat hij Caesar aan Rome had geschonken, zou hij zijn vergoddelijking als beloning daarvoor hebben gekregen. De andere verklaring is dat Augustus met zijn politieke macht er letterlijk zelf voor gezorgd heeft dat Caesar een goddelijke status kreeg. Dat laatste is echter moeilijk te verdedigen aangezien Octavianus in 44 v.Chr. pas negentien jaar oud was en destijds eenvoudigweg de macht niet had om dat te bewerkstelligen. Het is waarschijnlijker dat Caesar vergoddelijkt is onder impuls van het volk, hierbij eerder geholpen door Marcus Antonius dan Octavianus⁵⁷.

Zoals we in het vorige hoofdstuk gezien hebben, is er een aantal elementen te onderscheiden die regelmatig in een apotheose in de *Metamorphoses* terugkomen. Een daarvan is het gesprek tussen de goden, en dat is bij de apotheose van Julius Caesar ook aanwezig. Het is hier wederom Venus die de ziel van Caesar uiteindelijk van de aarde naar de hemel zal brengen. Dat is ook logisch want Caesar voerde zijn voorouderlijke geslachtslijn helemaal terug tot Aeneas, die de zoon van Venus was, waardoor ook Caesar een nakomeling van Venus werd⁵⁸.

---

⁵⁴ Bömer (1986) p. 452.

⁵⁵ Plin. HN 2.23, 94; Sen. Q Nat.7.17.2; Suet. Iul.88; Dio Cass. 45.7; Julius Obsequens 68

⁵⁶ Pandey, (2013) p. 408.

⁵⁷ Pandey, (2013) Caesar's Comet, the Julian Star and the Invention of Augustus, p. 413-415.

⁵⁸ Cancik, Schneider (1999) p. 55.

Dit gesprek tussen Venus en Jupiter is geënt op *Aeneis* I 227-296, waar Venus tegen Jupiter klaagt over de rampen die Aeneas met zijn Trojanen moet doorstaan en hem vraagt hoe het zit met de belofte dat de nakomelingen van de Trojanen vanuit Italië een wereldrijk zullen stichten. Jupiter stelt haar dan gerust en verzekert haar nogmaals dat die belofte waargemaakt zal worden, terwijl hij de geschiedenis van het ontstaan van Rome vertelt. In deze passage (specifiek I 286-288) wordt ook genoemd dat Julius Caesar afstamt van Iulus, Aeneas' zoon, en dat zijn roem pas eindigt in tussen de sterren, wat een verwijzing is naar zijn vergoddelijking. Ook in de *Metamorphoses* is Venus van streek als ze ziet dat er een moord op Caesar beraamd wordt en ze klaagt vervolgens dat zij altijd degene is die verontrust moet zijn. Jupiter vermaant haar dan en zegt dat niemand het noodlot kan afwenden, ook de goden niet. Vervolgens draagt hij haar op om Caesar tot een ster te maken.

Het vreemde aan deze passage is het feit dat Venus aan de ene kant zegt dat Caesar de laatste uit haar geslacht is (XV 766-767), en dat Ovidius Augustus aan de andere kant herhaaldelijk expliciet als nageslacht van Caesar bestempelt (*progenies*, XV 750; *pater*, 751; *genuisse*, 758; *semine cretus*, 760; *natus ... suus*, 819). Die twee dingen gaan natuurlijk niet samen, en er is geopperd dat Ovidius hiermee zijn publiek wilde wijzen op de discrepantie tussen de rol die Augustus aannam en waar iedereen in meeding, en de eigenlijke relatie tussen Augustus en Caesar⁵⁹. Caesar had Augustus namelijk wel geadopteerd als zoon, maar in werkelijkheid was Caesar de oom van de moeder van Augustus.

Terug naar de elementen van de apotheose. Hierboven is dus al vastgesteld dat het gesprek tussen de goden bij de apotheose van Caesar zeer uitgebreid aanwezig is. De meeste andere elementen komen echter minder duidelijk aan bod. De tocht van de godheid vanuit de hemel naar de aarde, meestal in een paardenspan, wordt niet beschreven. Het ene moment draagt Jupiter Venus op om Caesar tot een ster te maken, en het volgende wat we lezen is dat Venus al in de senaat staat. De beschrijving van de reis wordt dus volledig overgeslagen.

Vervolgens wordt in veel andere gevallen de sterfelijkheid weggenomen, maar dat is hier blijkbaar niet mee nodig. De ziel van Caesar gaat vanzelf uit het reeds gestorven lichaam en Venus moet haar tegenhouden om haar niet in de lucht te laten vervliegen. Dit geval is ook anders omdat Caesar hier al dood is, en bij de meeste andere apotheosen vindt de apotheose plaats voor de dood van de desbetreffende persoon.

Daarna wordt er vaak een zekere goddelijkheid geplaatst in de nieuwe godheid. Dat doet Venus hier ook niet en dat gebeurt ook min of meer vanzelf. Venus draagt de ziel wel richting de sterren, maar op een gegeven moment ontbrandt de ziel en wordt ze een ster die zelf verder vliegt en een plaats inneemt aan de hemel. Er is hier dan ook wel sprake van een verandering van gedaante, maar de naamsverandering blijft uit. Hij wordt voortaan alleen *divus Iulius* genoemd.

Een interessant punt het feit dat Ovidius in de *Fasti* schrijft dat Vesta degene is die Caesar vergoddelijkt (III 699-704). Er is ook een connectie tussen Vesta en Caesar omdat Caesar haar priester was. In de *Fasti* staat ook niets over een ster, maar daar wordt beschreven dat Caesar de atria van Jupiter heeft gezien en dat er op het forum een tempel in zijn naam is opgericht. Ovidius zat dus niet vast aan één enkele versie van een verhaal.

De plek van deze apotheose is niet toevallig. Zoals eerder gezegd, is dit een manier om het verhaal tot de tijden van Ovidius te brengen, maar er zit nog meer achter. Het is de climax van een serie apotheosen die we in het vorige hoofdstuk gezien hebben⁶⁰. Zeker van die in de

---

⁵⁹ Pandey, (2013) *Caesar's Comet, the Julian Star and the Invention of Augustus*, p. 441.

⁶⁰ Hardie (2015) p. 592.

laatste drie boeken, maar ook de apotheose van Hercules in boek IX kunnen we niet negeren. Ovidius plaatst Caesar zo in hetzelfde rijtje als de grootste figuren uit de Romeinse geschiedenis⁶¹. En met de aankondiging van de apotheose van Augustus, wordt ook hij nu al in datzelfde rijtje gezet. Er is echter ook een tegenstelling met de apotheose van Virbius te vinden. Virbius is in zijn geval tevreden met een leven als mindere godheid op het platteland van Italië, Caesar daarentegen staat zeven dagen lang te schitteren als een ster boven de stad Rome waar iedereen hem kan zien, en daarna in zijn tempel in het hart van de stad. Caesar blijft dus een belangrijke rol in de Romeinse samenleving spelen.

Ook het feit dat deze laatste metamorfose een apotheose is, is geen toeval. Door het hele werk heen leidt de ene metamorfose tot de andere en wordt het lichaam veelvuldig geweld aangedaan⁶², zoals in het proëmium al aangekondigd is (*nova... corpora* I 1-2). Er komt geen einde aan, en zelfs op de plaatsen waar de boeken eindigen, gaan de verhalen gewoon door in hun eindeloze cyclus. Tot de metamorfose van Caesar. In het wereldbeeld van Augustus was instabiliteit, zeker na de tumultueuze eerste eeuw voor Christus die van burgeroorlogen aan elkaar hing, niet goed voor het welzijn van de Romeinse staat en het volk. Het principaat moest de metamorfose worden die een einde bracht aan alle metamorfosen. Het was in het belang van Augustus om een rustig en stabiel beeld van het Romeinse rijk te creëren. Dit, in samenhang met de tendens in de *Metamorphoses* en in de werkelijkheid dat het lichaam altijd aan verandering onderhevig is, leidde ertoe dat een apotheose voor zowel Caesar als Augustus onvermijdelijk werd⁶³.

Bij een apotheose wordt de ziel namelijk van het sterfelijke lichaam gescheiden, waarna de ziel op zichzelf doorleeft. Bij Caesar zien we dat heel duidelijk, maar ook bij de andere apotheosen is dat te zien wanneer het sterfelijke deel wordt afgestoten en het betere deel vergoddelijkt wordt. Op deze manier is uitgesloten dat er verval optreden kan, de ziel is namelijk niet aan verval onderhevig. Volgens Elena Theodorakopoulos maakt dit de apotheose belangrijk op twee verschillende manieren: ten eerste stellen ze Ovidius in de gelegenheid om een stabiele blik op de geschiedenis van Rome te creëren. Ten tweede maken ze het mogelijk dat het gedicht uit de “*Russian doll structure*” komt en “*onto a more linear track*”⁶⁴. Theodorakopoulos gaat zelfs zo ver dat ze zegt dat het succes van het gedicht afhangt van het succes en de geloofwaardigheid van de apotheosen, omdat zij het zijn die het succes en de geloofwaardigheid van Ovidius’ betere deel bepalen. In de *sphragis* neemt Ovidius namelijk ook afstand van zijn eigen lichaam in een soort van apotheose, waardoor zijn naam door zijn werk voor altijd zal blijven bestaan. Als dat niet geloofwaardig is, dan zijn daarmee de hele afsluiting en de schrijver dat ook niet, wat natuurlijk afstraalt op het hele werk.

Zoals gezegd is de metamorfose van Caesar een bijzondere omdat het en de laatste volledig beschreven metamorfose van de *Metamorphoses* is, en de enige apotheose van een recent historisch persoon is. De vergoddelijking van Caesar was wel al een gebeurtenis die algemeen aangenomen werd en Caesar was ook officieel een god met een eigen tempel op het *Forum Romanum*. De vergoddelijking was bijvoorbeeld ook al genoemd door Vergilius in zijn *Aeneis* (VI 789-792). Ovidius heeft deze vergoddelijking dus niet zelf bedacht maar in de rest van de *Metamorphoses* komen er alleen maar mythische verhalen aan de orde, op de komst van

---

⁶¹ Bömer (1986) p. 452.

⁶² Hardie et al. (1999) p. 142.

⁶³ Hardie et al. (1999) p. 147-148.

⁶⁴ Hardie et al. (1999) p. 152.

Asclepius naar Rome na. Deze apotheose staat dus enigszins los van de andere apotheosen uit de *Metamorphoses*, en is in die zin weer nieuw te noemen.

De *Metamorphoses* zijn een grote reeks vernieuwingen die culminerend in de apotheose van Caesar. De apotheosen werken namelijk allemaal naar die van Caesar toe, en de apotheosen nemen een speciale plek in de *Metamorphoses* in. En omdat de metamorfose van Caesar helemaal aan het einde staat, werken in feite alle metamorfosen naar die laatste van Caesar toe, waardoor de metamorfose van Caesar de climax van het hele werk is. De laatste metamorfose van dit *carmen perpetuum* kan niet los worden gezien van het thema van vernieuwing en van de opening *in nova* (de eerste letters van de verzen XV 871-875 vormen samen bijvoorbeeld het acrostichon *INCIP*). Met de negatieve connotatie van het woord *novus* in gedachten, is het mogelijk dat Ovidius de apotheose van Caesar als de ultieme *metamorphosis/apotheosis nova* wilde neerzetten. En hiermee wilde Ovidius misschien aangeven dat de vergoddelijking van een sterfelijk persoon een vreemde, ongehoorde (*novus*) daad was.

Augustus

Ook aan Augustus wordt door Ovidius tot tweemaal toe een apotheose beloofd (XV 846-849, 868-870). Een keer in de woorden van Jupiter en de andere keer in die van de verteller. Omdat Augustus nog leefde tijdens het schrijven van de *Metamorphoses*, was dit de beste manier waarop Ovidius hem toch die eer kon geven. Daarom is zijn apotheose ook niet uitgebreid beschreven zoals vele andere en heeft het niet veel zin om de elementen ervan te bespreken. Het is wel nog opvallend dat er nergens over enig verval bij Augustus gesproken wordt⁶⁵. Na de apotheose van Caesar was Augustus feitelijk ook de zoon van een god geworden, en lag het voor de hand dat Augustus dezelfde eer ten deel zou vallen⁶⁶. De verzen XV 852-870 staan dan ook bol van lof voor Augustus, en Ovidius durft het zelfs aan om Augustus met Jupiter te vergelijken. In dit deel worden eerst grote Griekse helden en goden aangehaald die hun vader hebben overtroffen, en later worden de vergoddelijkte figuren uit de Romeinse geschiedenis Aeneas en Romulus samen met enkele goden genoemd.

Door de plaatsing van deze passage zijn we helemaal aan het einde natuurlijk volledig aanbeland bij *mea tempora*. Het feit dat deze toekomstige apotheose vlak na die van Caesar en helemaal aan het einde van de eigenlijke tekst (de epiloog daargelaten) staat, plaatst deze apotheose voorbij de huidige reeks van apotheosen die haar climax bereikt bij die van Caesar. Het publiek weet dat er in de toekomst nog een apotheose zal plaatsvinden, en die is voordat ze überhaupt heeft plaatsgevonden al de volgende climax in deze reeks. Ovidius zet Augustus hier dus nu al in het rijtje met o.a. de grootheden Hercules, Aeneas, Romulus en Caesar.

Augustus was er in het openbaar op tegen dat hij al te veel geëerd zou worden of als alleenheerser zou worden gezien, omdat er nog veel Romeinen waren die de republiek als ideale staatsvorm zagen. Uiteraard is Julius Caesar ook vermoord omdat hij zich te veel als een dictator opgesteld zou hebben en gevreesd werd dat de republiek daarmee tot een einde zou komen. Om zich datzelfde noodlot te besparen, hield Augustus heel lang vol dat hij slechts de *primus inter pares* was en dat de Romeinse staatsvorm nog steeds die van een republiek was. In deze passage in de *Metamorphoses* wordt genoemd dat Augustus niet te veel lof wilde krijgen (XV 852-854):

Hoewel hij verbiedt dat zijn daden worden geprefereerd boven die van zijn vader,

---

⁶⁵ Hardie et al. (1999) p. 152.

⁶⁶ Roberts et al. (1997) p. 194.

Is het gerucht toch vrij en aan geen enkel bevel gehoorzaam
En doet ze dat terwijl hij het niet wil, en is ze in dat ene deel in tegenspraak met hem.

Ovidius creëert hier een *fama* die tegelijkertijd prijzend en ongehoorzaam is aan de keizer. Daarmee doet Ovidius een rivaliteit ontstaan tussen de dichter en de keizer over de controle over de representatie van Augustus⁶⁷.

Ovidius

Een andere *fama* die Ovidius heeft gecreëerd, is die van zichzelf. In de laatste verzen van de *Metamorphoses* wordt namelijk de ‘apotheose’ van de dichter zelf beschreven (XV 871-879):

Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira nec ignis
nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas.
cum volet, illa dies, quae nil nisi corporis huius
ius habet, incerti spatium mihi finiat aevi:
parte tamen meliore mei super alta perennis   875
astra ferar, nomenque erit indelebile nostrum,
quaque patet domitis Romana potentia terris,
ore legar populi, perque omnia saecula fama,
siquid habent veri vatum praesagia, vivam.

Ik heb nu een werk voltooid, dat noch de woede van Jupiter, noch vuur
Noch zwaard noch de verterende ouderdom zal kunnen verwoesten,
Wanneer die dag zich haast, die de macht heeft over niets dan dit lichaam,
Voor mij de loop van een onzeker leven beëindigt:
Zal ik toch eeuwig met mijn betere deel boven de hoge sterren   875
Gedragen worden, en zal mijn naam onverwoestbaar zijn.
En waar de Romeinse macht zich uitstrekt over de overwonnen aarde,
Zal ik worden gelezen door de ogen van de mensen door alle eeuwen heen, en zal ik
Als de voorspellingen van waarzeggers iets van waarheid hebben, roemrijk leven.

Ovidius heeft hier gealludeerd op een apotheose⁶⁸ en vooral door middel van zijn vers 875-876 *parte tamen ... astra ferar*. Hij heeft het hier namelijk over zijn betere deel (*parte ... meliore mei*) en dat zien we bij meer apotheosen terug (o.a. Hercules IX 269 *parte sui meliore*; Aeneas XIV 604 *pars optima*). Daarnaast zegt hij dat dat betere deel boven de hoge sterren gedragen zal worden, en dat doet natuurlijk denken aan de ster die Caesar geworden is (XV 846-850), en in mindere mate ook aan Hersilia wier haren door een ster schitterend werden (XIV 846-848). De onsterfelijkheid die Ovidius zich hier aanmeet is uiteraard ook een belangrijk deel van de apotheose. Van de elementen die er in de vorige apotheosen zaten, vinden we hier terug dat de sterfelijkheid wordt weggenomen en waarschijnlijk het uiterlijk daarmee ook verandert. Toch is het geen expliciete apotheose en heeft die op het moment van schrijven nog niet plaatsgevonden, waardoor deze er een beetje tussenin blijft hangen. Maar zeker is wel dat deze passage enkele kenmerken van apotheose in zich heeft. Misschien is zijn eigen apotheose spottend of kritisch bedoeld. Met de apotheose van Caesar en de toekomstige van Augustus, konden stervelingen namelijk ook vergoddelijkt worden. Wellicht heeft Ovidius als spottende of kritische reactie daarop zichzelf er dan ook maar een gegeven.

⁶⁷ Pandey, (2013) *Caesar's Comet, the Julian Star and the Invention of Augustus*, p. 439.

⁶⁸ Hardie (2015) p. 619.

Ovidius heeft hier nog maar eens van de norm afgeweken door een *sphragis* in zijn werk te plaatsen. In de epiek was dit namelijk compleet nieuw maar Horatius had in zijn *Carmen III* 30 wel al een dergelijke *sphragis* geschreven.

Exegi monumentum aere perennius regalique situ pyramidum altius, quod non imber edax, non Aquilo inpotens possit diruere aut innumerabilis annorum series et fuga temporum.	5
Non omnis moriar multaue pars mei vitabit Libitinam; usque ego postera crescam laude recens, dum Capitolium scandet cum tacita virgine pontifex. Dicar, qua violens obstrepit Aufidus et qua pauper aquae Daunus agrestium regnavit populorum, ex humili potens princeps Aeolium carmen ad Italos deduxisse modos. Sume superbiam quaesitam meritis et mihi Delphica lauro cinge volens, Melpomene, comam.	10 15

Ik heb een monument voltooid, duurzamer dan brons En hoger dan de koninklijke bouw van piramides, Dat noch de verterende regen, noch de onmachtige Aquilo Kan verwoesten of de ontelbare Reeks van jaren en het vliegen van de tijd.	5
Ik zal niet helemaal sterven en een groot deel van mij Zal de Dood ontlopen; ik zal ononderbroken als een nieuweling Groeien door latere roem, zolang een priester het Capitool Zal bestijgen met een zwijgende maagd. Er zal gezegd worden, waar de onstuimige Aufidus ruist En waar de waterarme Daunus de landelijke Volkeren heeft geregeerd, dat ik als machtige leider Van nederige komaf het Aeolische lied naar het Italische Ritme heb geleid. Melpomene, neem de trots Verworven door verdiensten en omkrans Welwillend met Delphische laurier mijn haar.	10 15

Tussen deze twee epilogen zitten veel overeenkomsten, en Ovidius heeft dan ook zeker zijn *sphragis* geschreven met die van Horatius in zijn achterhoofd. Dit zijn de meest opvallende overeenkomsten tussen de twee teksten, met de tekst van Ovidius steeds tussen haakjes: 1 *exegi* (871 *exegi*), *perennius* (875 *perennis*), 2 *altius* (875 *super alta*), 3 *edax* (872 *edax*), 4-5 *innumerabilis annorum series en fuga temporum* (872 *vetustas*), 6 *multaque pars mei* (875 *part tamen meliore mei*), 7-8 *usque ego postera crescam laude* (878-879 *perque omnia saecula fama vivam*), 8-9 *dum Capitolium scandet cum tacita virgine pontifex* (877 *quaque patet domitis Romana potentia terris*), 10 *dicar qua* (877-878 *quaque patet ... legar*), 12 *potens* (872 *nec poterit*, 877 *Romana potentia*)⁶⁹.

---

⁶⁹ Hardie (2015) p. 617-618.

Philip Hardie ziet de epiloog als een paratekst, een deel van de tekst dat zich naast de eigenlijke tekst bevindt. De overgang van de voorgaande episode die in de derde persoon wordt beschreven naar de laatste episode die in de eerste persoon wordt beschreven, begint door het feit dat Ovidius een bede begint over de toekomst van keizer Augustus. Voor de rest is de passage een voortzetting van thema's die in het gedicht aanwezig zijn, zodat de wat er met Ovidius na zijn dood gebeurt, ook nog een episode van het universele verhaal van de *Metamorphoses* wordt. Ovidius lijkt hier te spelen met elementen die het publiek al kent uit de rest van de *Metamorphoses*. Ten eerste de apotheose, die hierboven al deels besproken is. Ten tweede de metamorfose van de dichter in zijn werk. Het werk zal immers doorleven na de dood van de dichter en plekken bereiken waar de dichter nooit heen zou hebben kunnen gaan. Ten derde metempsychose (zielsverhuizing) van de ziel van de dichter in de lichamen van zijn publiek⁷⁰. In boek XV zit een tamelijk lang deel waarin Pythagoras vertelt over de ziel (XV 75-478). Volgens hem blijft de ziel leven en vestigt die zich na de dood van het lichaam weer in een nieuw lichaam.

Volgens Torres-Murciano blijft die ziel ook dezelfde, en hij noemt daarbij onder andere de voorbeelden van Actaeon die in de gedaante van een hert zijn eigen honden herkent, en Calisto die als beer haar eigen zoon herkent. Zij worden echter steeds niet herkend door hun veranderde uiterlijke vorm. De metamorfose is bij Ovidius heel erg gericht op het uiterlijk met de woorden *forma*, *facies*, *figura* en *species* die allemaal tientallen keren voorkomen in de *Metamorphoses*⁷¹. De ziel lijkt dus dezelfde te blijven, maar dan gevestigd in een nieuw lichaam⁷². De apotheose in de *sphragis* ziet hij niet als een daadwerkelijke apotheose van de dichter, maar als metafoor voor de literaire duurzaamheid, in die zin dat hij na zijn dood reïncarneert in zijn werk en/of dat hij zal worden vergoddelijkt als zijn gedicht⁷³. Met de termen *dicar* en *vivam* zou Ovidius dan alleen maar hebben willen aangeven dat hij belezen is (zie Horatius *Carmen* III 30)⁷⁴. Uiteindelijk heeft Ovidius zich hiermee een unieke plek tussen de (post-)Augusteïsche dichters verschaft⁷⁵.

In dit hoofdstuk is eerst de DD besproken. In dit geval was die afwijkend omdat de laatste apotheosen niet zozeer terug deden denken aan één specifieke passage, maar aan alle apotheosen die eraan vooraf gingen. Dit was vooral het geval voor de apotheose van Caesar, omdat hier een aantal van de terugkerende elementen van een apotheose te vinden waren.

De keuze voor apotheose als laatste metamorfose is er een die volgens Elena Theodorakopoulos als doel heeft om de cyclus aan verhalen te kunnen onderbreken en vooral om enig verval aan Caesar en Augustus te voorkomen. Het thema van vernieuwing en doet echter vermoeden dat de keuze voor apotheose als climax van de hele *Metamorphoses* ook te maken kan hebben met het feit dat het nieuw en vreemd was dat Caesar als sterveling opeens vergoddelijkt was, en hetzelfde waarschijnlijk met Augustus zou gebeuren. Daarom kan de apotheose van de dichter zelf wellicht als spottend of kritisch worden opgevat, hoewel ze ook is opgevat als metafoor voor de duurzaamheid van het werk.

---

⁷⁰ Hardie (2015) p. 619-620.

⁷¹ Anderson (1963) Multiple Change in the *Metamorphoses*, p. 2.

⁷² Torres-Murciano (2016) La *sphragis* de las *Metamorfosis* de Ovidio (XV 871-879). *Metempsychosis, apoteosis y perdurabilidad literaria*, p. 271-274.

⁷³ Torres-Murciano (2016) La *sphragis* de las *Metamorfosis* de Ovidio (XV 871-879). *Metempsychosis, apoteosis y perdurabilidad literaria*, p. 277.

⁷⁴ Torres-Murciano (2016) La *sphragis* de las *Metamorfosis* de Ovidio (XV 871-879). *Metempsychosis, apoteosis y perdurabilidad literaria*, p. 282.

⁷⁵ Torres-Murciano (2016) La *sphragis* de las *Metamorfosis* de Ovidio (XV 871-879). *Metempsychosis, apoteosis y perdurabilidad literaria*, p. 283-285.

Conclusie

Nadat al deze facetten de revue gepasseerd zijn, kunnen we terugkomen op de hoofdvraag van deze scriptie: hoe staat de apotheose van Caesar in de *Metamorphoses* in verhouding tot de rest van het werk? Met recht kan gezegd worden dat de apotheose een speciale plek inneemt in de *Metamorphoses*.

Zoals het schema in de bijlage toont, zijn de metamorfosen wat finale vormen betreft in negen categorieën opgedeeld: Mens, dier, plant, steen, water, god, sterrenbeeld, kleine verandering en overig. Daarnaast is er gekeken naar het karakter van de verschillende episodes, met als doel om de positieve metamorfosen van de rest te onderscheiden. Daar kwam uit dat de apotheose op een enkeling na altijd positief is, maar er voor de rest amper positieve metamorfosen te vinden zijn. De positieve metamorfosen die er naast de apotheosen nog wel zijn, vallen allemaal in de categorie van de kleine verandering. Daaraan is de conclusie te verbinden dat een metamorfose in principe niet goed is voor degene die veranderd wordt en dat een goede metamorfose of een apotheose is, of slechts een kleine verandering teweegbrengt.

Wat de structuur in de *Metamorphoses* betreft, zijn er enkele conclusies te trekken. De eerste is de aanwezigheid van een *decreasing doublet*. De reis van Aeneas naar Italië in boek XIV en de reis van Asclepius naar Italië in boek XV hebben veel overeenkomsten. Die overeenkomsten in combinatie met het feit dat de reis van Asclepius veel korter is beschreven, zorgen ervoor dat deze twee passages samen voldoen aan de eisen van een DD. Gezien het feit dat deze passages zich aan het einde van het werk bevinden, is het aannemelijk dat Ovidius gebruik heeft gemaakt van een DD.

Daarnaast is er een lijn te vinden in het aantal apotheosen en positieve metamorfosen. De *Metamorphoses* kunnen in drie delen worden opgedeeld, zoals Alessandro Barchiesi heeft gedaan, met de scheidslijnen na VI 420 en XI 193. Het valt op dat het aantal positieve metamorfosen en apotheosen van deel tot deel steeds groter wordt, met een accent op de apotheosen in laatste twee boeken. Hierdoor is de tendens dat de metamorfose over het hele werk steeds positiever wordt en een climax bereikt bij de apotheose van Caesar.

Het is ook duidelijk dat Ovidius zeer vernieuwend is geweest in de *Metamorphoses*. Naast het feit dat het werk een mengelmoes van genres is, is het thema in het werk ook dat van vernieuwing. Zoals Ovidius in het eerste vers aankondigt, zal het gedicht gaan over vormen veranderd in nieuwe zaken, die door enjambement later lichamen blijken te zijn. Maar het feit dat *nova* in eerste instantie op zichzelf gelezen wordt en het tweede woord van het hele werk is, geeft aan dat vernieuwing een belangrijk thema in de *Metamorphoses* is.

Vervolgens zijn er zes elementen waargenomen die vaker in de beschrijving van een apotheose in de *Metamorphoses* terugkomen. Dit zijn het gesprek tussen de goden, de tocht van een god die de gelukkige op komt halen, het feit dat de sterfelijkheid wordt weggenomen, het feit dat een bepaalde goddelijkheid wordt toegevoegd aan de te vergoddelijken persoon, een verandering in het uiterlijk en ten slotte een naamsverandering. Deze elementen moeten niet per se allemaal voorkomen, maar Ovidius gebruikt meestal wel enkele ervan in zijn beschrijving van een apotheose.

Zoals gezegd is de apotheose van Caesar de eerste van een historisch persoon. Deze apotheose vormt de climax van een aantal eerdere apotheosen van o.a. Hercules, Aeneas en Romulus, waardoor Caesar nu in datzelfde rijtje geplaatst wordt. Door de aankondiging van de apotheose van Augustus wordt ook hij al voor zijn apotheose in datzelfde rijtje geplaatst. Door de overeenkomsten tussen de apotheosen in de *Metamorphoses*, is het mogelijk dat er

ook in de beschrijving van de apotheosen in het laatste boek een soort DD te constateren is. Aan het eind van het werk is het publiek inmiddels wel bekend met de apotheose. Als er dan in de *sphragis* nog een apotheose wordt beschreven, herinnert die het publiek aan de vorige apotheosen en in het bijzonder die van Caesar omdat die nog heel vers in het geheugen ligt. Omdat de apotheose van Ovidius een stuk korter wordt beschreven dan die van Caesar en de meeste andere apotheosen, is het mogelijk dat er hier nog een apart DD in zit, die de afsluiting van het werk aangeeft.

Volgens Elena Theodorakopoulos is de apotheose van Caesar nodig om een einde te kunnen maken aan de het schijnbaar oneindige gedicht (*carmen perpetuum*) dat constant verandert. Een apotheose geeft namelijk een stabiele situatie omdat een apotheose ervoor zorgt dat de nieuwe god niet onderhevig is aan verval, zoals het lichaam van iedere sterveling. En dat is zeker nodig in een werk waarin het lichaam steeds maar weer geschaad en veranderd wordt.

Aan de hand van de elementen in de beschrijving van een apotheose kan ook de metamorfose van Ovidius in de *sphragis* als een apotheose worden gezien. Hierover is geopperd dat Ovidius dat niet letterlijk zo bedoeld zou hebben en dat hij deze metamorfose als metafoor is bedoeld voor de duurzaamheid van het gedicht, of dat Ovidius door middel van deze metamorfose verandert in zijn gedicht. In het voorgaande hoofdstuk wordt echter ook de mogelijkheid gegeven dat Ovidius deze apotheose spottend bedoeld kan hebben. De apotheose van Caesar en de aangekondigde apotheose van Augustus zijn namelijk apart omdat ze historische personen zijn die vergoddelijkt worden. Dat was nieuw (*nova*, denk ook aan de negatieve connotatie) in de *Metamorphoses* en ook vrij nieuw in de Romeinse samenleving, waardoor het mogelijk is dat Ovidius zichzelf dan ook maar een apotheose heeft gegeven om de spot te drijven met of kritiek te leveren op de nieuwe gewoonte van het vergoddelijken van de keizer. Het is interessant om in de toekomst de andere werken van Ovidius erop na te gaan of hij daar misschien iets soortgelijks doet.

Uiteindelijk is het antwoord op onze vraag hoe de apotheose van Caesar in verhouding staat tot de rest van de *Metamorphoses*, dus meervoudig. Ten eerste kan de apotheose van Caesar in combinatie met de *sphragis* deel uitmaken van een DD om de afsluiting van het werk aan te kondigen. Opvallender is de combinatie met de andere positieve metamorfosen en apotheosen omdat daar een lijn in zit die steeds positiever wordt en eindigt met de apotheose van Caesar die de climax mag heten. Hoewel Caesar en zijn opvolger Augustus zeer uitdrukkelijk de hemel in geprezen worden, is het toch nog de vraag of Ovidius hen louter welgezind was. Het woord *novus* heeft in het klassiek Latijn namelijk een negatieve connotatie die in het Nederlands goed met 'ongehoord' vertaald kan worden. Het werk dat van noviteiten aan elkaar hangt, heeft als climax de apotheose van Caesar. Diens apotheose kan wegens het feit dat Caesar de eerste historische persoon was die vergoddelijkt werd, als *nova* worden gezien. Omdat Ovidius wel meer spottende passages in de *Metamorphoses* heeft opgenomen (zoals de strijd tussen Lapithen en Centauren in XII 210-557), is het niet ondenkbaar dat hij met zijn eigen apotheose in de *sphragis* de spot heeft willen drijven met de nieuwe gewoonte van het vergoddelijken van de keizer.

Bijlage 1

Overzicht Metamorfosen

In dit overzicht zijn alle metamorfosen te vinden die er in de *Metamorphoses* beschreven zijn. De eerste vijf kolommen spreken voor zich. De kolom genaamd 'type metamorfose' is deelt de metamorfosen in de volgende negen categorieën in, zoals in het hoofdstuk 'De Metamorfose' beschreven staat: Mens, dier, plant, steen, water, god, sterrenbeeld, kleine verandering en overig. De laatste kolom geeft aan wanneer de metamorfose een positief karakter heeft. Aangezien het grootste deel van de metamorfosen een negatief of neutraal karakter heeft, is er gekozen om het alleen aan te geven wanneer de metamorfose een positief karakter heeft. Omdat de apotheosen een bijzondere plek in de *Metamorphoses* en in deze scriptie innemen, zijn die dik gedrukt opdat ze zo makkelijker herkend worden. Ook de positieve metamorfosen zijn aangegeven door middel van dikgedrukte tekst in de kolommen 'Reden' en 'Karakter'.

Er zijn enkele speciale gevallen die wat extra uitleg kunnen gebruiken, waaronder de metamorfose van Ino en Melicertes in boek IV. Zoals in het hoofdstuk 'De Metamorfose' te lezen is, worden zij vergoddelijkt maar wordt Learchus, de andere zoon van Ino door zijn vader vermoord. Daarom is deze apotheose niet uitsluitend positief te noemen. Ook de metamorfose van de oude ram in een jonge in boek VII is voor de ram weliswaar positief, maar omdat dit een deel is in het plan voor gruwelijke wraak van Medea, is deze metamorfose ook niet uitsluitend positief. Ook de apotheose van Hippolytus in boek XV is niet uitsluitend positief te noemen. Hij heeft namelijk eerst een door Ovidius zeer plastisch omschreven, gruwelijk ongeluk met zijn rijtuig, waaraan hij overlijdt. Vervolgens wordt hij schijnbaar zonder reden weer tot leven gewekt, en zelfs vergoddelijkt. Omdat het heel bijzonder was dat iemand weer tot leven werd gewekt en Hippolytus daarna zelfs vergoddelijkt wordt, gaat deze metamorfose toch erg in de richting van een positieve metamorfose. Maar het ongeluk blijft toch een smetje.

De laatste twee metamorfosen in deze lijst zijn die van Augustus en Ovidius. Deze zijn allebei aangeduid als apotheosen maar daar kan getwijfeld worden. De apotheose van Augustus is weliswaar meerdere malen aangekondigd maar die moet nog gaan plaatsvinden in de toekomst. De apotheose van Ovidius is ten eerste ook slechts een aankondiging, en ten tweede is het niet zeker of dit wel een echte apotheose is. In het hoofdstuk 'De Finale Apotheose' is hier meer over te vinden. Ze zijn hier echter toch toegevoegd omdat ze een belangrijke plaats innemen in de afsluiting van de *Metamorphoses* en in deze scriptie.

Boek	Vers	Van	Naar	Reden	Type metamorfose	Karakter
1	21	Chaos	Kosmos	-	Overig	-
	32	Kosmos	Aarde met verschijnselen	-	Overig	-
	67	Kosmos	Hemel en leven	-	Overig	-
	75	Goddelijk zaad	Mens	-	Mens	-

	113	Gouden eeuw	Zilveren eeuw	-	Overig	-
	125	Zilveren eeuw	Bronzen eeuw	-	Overig	-
	127	Bronzen	IJzeren eeuw	-	Overig	-
	151	Giganten	Mensen	-	Mens	-
	232	Lycaon	Wolf	Straf	Dier	-
	400	Stenen	Mensen	Herbevolking	Mens	-
	548-552	Daphne	Laurier	Redding	Plant	-
	610	Io	Koe	Verbergings voor Juno	Dier	-
	700	Syrinx	Riet	Redding	Plant	-
	720-723	Pauw	Pauw met ogen	-	Kleine verandering	-
	740	Io koe	Io mens	Genoegdoening	Mens	-
	747	Io mens	Isis	-	Apotheose	Positief
2	235-6	Ethiopiërs	Donkere kleur	Zonnewagen	Kleine verandering	-
	237-8	Libië	Woestijn	Zonnewagen	Overig	-
	350	Zusters Phaeton	Barnsteenbomen	Rouw	Steen	-
	375	Cycnus	Zwaan	Rouw	Dier	-
	480	Callisto	Beer	Straf	Dier	-
	505-507	Arcas, Callisto	Sterrenbeeld	Redding	Sterrenbeeld	-
	570-580	Prinses	Raaf	Redding	Dier	-
	595	Nyctimene	Uil	Straf	Dier	-
	631-2	Witte raaf	Zwarte raaf	Straf	Kleine verandering	-
	670	Ocyrhoë	Paard	-	Dier	-
	705-707	Battus	Basalt	Straf	Steen	-
	820-832	Aglauros	Steen	Straf	Steen	-
	850	Jupiter	Stier	Versierpoging	Dier	-
3	106	Drakentanden	Mensen	(her-) bevolking	Mens	-
	194-203	Actaeon	Hert	Straf	Dier	-
	275-277	Juno	Beroë	Vorbereiding op wraak	Mens	-
	324-331	Teiresias man	Vrouw en terug	-	Kleine verandering	-
	397-401	Echo	Lichaamloze klank	Straf, verdriet	Overig	-
	509-510	Narcissus	Bloem	-	Plant	-
	670-688	Mannen Acoetes	Dolfijnen	Straf	Dier	-
4	158-166	Moerbei wit	Moerbei zwart	Wens Thisbe	Kleine verandering	-

	251-255	Leucothoë	Wierook-struik	Genoegdoening	Plant	-
	263-270	Clytië	Heliotroop	Verdriet	Plant	-
	373-381	Hermaphroditus, Salmacis	Man/vrouw	Wens Salmacis	Kleine verandering	-
	404-415	Dochters Minyas	Vleermuizen	Straf	Dier	-
	531-542	Ino, Melicertes	Leucothea, Palaemon	Redding	Apotheose	Apotheose, maar Learchus wel dood
	554-562	Ino's dienaressen	Stenen of vogels	Straf	Dier, Steen	-
	576-603	Cadmus en vrouw	Slangen	-	Dier	-
	655-662	Atlas	Berg	Straf	Steen	-
	744-752	Zeewier	Koraal	Medusa	Steen	-
	785-786	Bloed Medusa	Chrysaor, Pegasus	-	Dier	-
	800-803	Medusa mooi	Medusa slangen	Straf	Overig	-
5	207-235	200 man en Phineus	Versteend door Medusa	Straf Perseus	Steen	-
	241	Proetus	Versteend	Straf	Steen	-
	248-249	Polydectes	Versteend	Straf	Steen	-
	327	Jupiter	Ram	List	Dier	-
	329	Apollo	Raaf	List	Dier	-
	329	Bacchus	Bok	List	Dier	-
	330	Diana	Kat	List	Dier	-
	330	Juno	Witte koe	List	Dier	-
	331	Venus	Vis	List	Dier	-
	331	Mercurius	Ibis	List	Dier	-
	428-437	Cyane	Water	Verdriet	Water	-
	456-461	Puer	Sterhagedis	Straf	Dier	-
	543-550	Ascalaphus	Uil	Straf	Dier	-
	559-563	Achelous' dochters	Sirenen	Wens vervuld	Overig	-
	633-641	Arethusa	Water	Redding	Water	-
	660	Lyncus	Lynx	Straf	Dier	-
	670-678	Piëriden	Eksters	Straf	Dier	-

6	87-89	Rhodope, Haemus	Bergen	Straf	Steen	-
	90-92	Mater pygmaea	Kraanvogel	Straf	Dier	-
	95	Antigone	Ooievaar	Straf	Dier	-
	98-100	Dochters Cinyras	Steen	-	Steen	-
	104	Jupiter	Stier	Versierpoging	Dier	-
	108	Jupiter	Adelaar	Versierpoging	Dier	-
	109	Jupiter	Zwaan	Versierpoging	Dier	-
	110	Jupiter	Satyr	Versierpoging	Overig	-
	112	Jupiter	Amphitryon	Versierpoging	Mens	-
	113	Jupiter	Gouden regen	Versierpoging	Overig	-
	113	Jupiter	Vuur	Versierpoging	Overig	-
	114	Jupiter	Herder	Versierpoging	Mens	-
	114	Jupiter	Slang	Versierpoging	Dier	-
	115	Neptunus	Stier	Versierpoging	Dier	-
	116	Neptunus	Enipeus	Versierpoging	Mens	-
	117	Neptunus	Ram	Versierpoging	Dier	-
	119	Neptunus	Paard	Versierpoging	Dier	-
	119	Neptunus	Vogel	Versierpoging	Dier	-
	120	Neptunus	Dolfijn	Versierpoging	Dier	-
	122	Apollo	Boer	Versierpoging	Mens	-
	123	Apollo	Havik	Versierpoging	Dier	-
	123	Apollo	Leeuw(-enhuid)	Versierpoging	Dier	-
	124	Apollo	Herder	Versierpoging	Mens	-
	125	Bacchus	Druif	Versierpoging	Plant	-
	126	Saturnus	Paard	Versierpoging	Dier	-
	140-145	Arachne	Spin	Straf	Dier	-
	303-312	Niobe	Marmer	Straf	Steen	-
	370-381	Boeren	Kikkers	Straf	Dier	-
	396-400	Tranen Olympus	Rivier Marsyas	Verdriet	Water	-
	667-670	Procne, Philomela	Nachtegaal, zwaluw	Redding	Dier	-
	671-674	Tereus	Hop	-	Plant	-
	715-718	Calais, Zetes	Gevleugeld	-	Kleine verandering	-
7	125	Drakentanden	Krijgers	-	Mens	-
	257-293	Oude Aeson	Verjongd	Gunst Medea	Kleine verandering	Positief
	294-296	Voedsters Bacchus	Verjongd	Gunst Medea	Kleine verandering	Positief
	312-319	Oude ram	Verjongd	Voorbereiding wraak	Kleine verandering	Deels positief, maar ook wraak

	354	Cerambus	Kever	-	Dier	-
	358	Slang	Versteend	-	Steen	-
	360	Stier	Hert	-	Dier	-
	362	Maera	Hond	-	Dier	-
	364	Vrouwen Cos	Horens	-	Kleine verandering	-
	370	Zoon Alcidamas	Duif	-	Dier	-
	372	Cycnus	Zwaan	Redding	Dier	-
	380	Hyria	Vijver	Verdriet	Water	-
	382	Combe	Vogel	Redding	Dier	-
	385	Koningspaar Calaurieia	Vogels	-	Dier	-
	388	Kleinkind Cephisus	Zeehond	-	Dier	-
	393	Paddenstoelen	Mensen	-	Mens	-
	467	Arne	Ekster	Straf	Dier	-
	638-642	Mieren	Mensen	Herbevolking	Mens	-
	722	Cephalus	Onherkenbaar	-	Kleine verandering	-
	791	Hond en vos	Versteend	-	Steen	-
8	145-147	Nisus	Zeearend	Redding	Dier	-
	150-151	Scylla	Vogel	Redding	Dier	-
	177-182	Diadeem Ariadne	Sterrenbeeld	Troost	Sterrenbeeld	-
	252-259	Perdix	Vogel	Redding	Dier	-
	543-546	Meleagers zussen	Parelhoenders	Verdriet	Dier	-
	609-610	Perimele	Eiland	Redding	Overig	-
	715-720	Philemon, Baucis	Bomen	Beloning	Plant	-
	732	Proteus	Jongeman	-	Mens	-
	732	Proteus	Leeuw	-	Dier	-
	733	Proteus	Zwijn	-	Dier	-
	734	Proteus	Slang	-	Dier	-
	734	Proteus	Stier	-	Dier	-
	735	Proteus	Boom	-	Plant	-
	735	Proteus	Steen	-	Steen	-
	736	Proteus	Water	-	Water	-
	737	Proteus	Vuur	-	Overig	-
	853-854	Erysichthons dochter	Visser	Redding	Mens	-
	881	Acheloüs	Slang	-	Dier	-
	882	Acheloüs	Stier	-	Dier	-
9	63	Acheloüs	Slang	List	Dier	-
	80	Acheloüs	Stier	List	Dier	-

	219	Lichas	Versteend	Straf	Steen	-
	262-273	Hercules	Vergoddelijkt	Beloning	Apotheose	Positief
	318-321	Galanthis	Wezel	Straf	Dier	-
	347-348	Lotis	Lotusbloem	Redding	Plant	-
	351-362	Dryope	Lotusboom	Straf	Plant	-
	396-401	Iolaüs	Verjongd	Gunst Hebe	Kleine verandering	Positief
	413-417	Zoons Callirhoë	Verouderd	Vorbereiding op wraak	Kleine verandering	-
	657-665	Byblis	Bron	Verdriet	Water	-
	786-793	Iphis	Man	Gunst Isis	Kleine verandering	Positief
10	105	Attis	Pijnboom	-	Plant	-
	136-140	Cyparissus	Cipres	Verdriet	Plant	-
	209-216	Hyacinthus	Hyacint	Genoegdoening	Plant	-
	236-237	Cerasten	Stieren	Straf	Dier	-
	238-242	Propoetis' dochters	Versteend	Straf	Steen	-
	278-294	Beeld Pygmalion	Mens	Gunst Venus	Mens/kleine verandering	Positief
	489-502	Myrrha	Myrrheboom	Redding	Plant	-
	698-704	Hippomenes, Atalanta	Leeuwen	Straf	Dier	-
	729-730	Mentha	Mint	-	Plant	-
	731-739	Adonis	Windroos	Verdriet	Plant	-
11	59	Slang	Versteend	Straf/redding Orpheus	Steen	-
	77-84	Bacchanten	Bomen	Straf	Plant	-
	176-179	Midas	Ezelsoren	Straf	Kleine verandering	-
	340-345	Daedalion	Havik	Redding	Dier	-
	403-406	Wolf	Versteend	Redding	Steen	-
	633-638	Morpheus	Mensen	-	Mens	-
	638-641	Ikelus/Phobctor	Dieren	-	Dier	-

	641-643	Phantasmus	Zielloze dingen	-	Overig	-
	653-656	Morpheus	Ceyx	Informereren Alcyone	Mens	-
	731-747	Alcyone, Ceyx	IJsvogels	Verdriet	Dier	-
	784-795	Aesacus	Duikereend	Redding	Dier	-
12	22	Slang	Versteend	-	Steen	-
	34-36	Iphigeneia	Hert	Redding	Dier	-
	144-145	Cycnus	Zwaan	Redding	Dier	-
	203-209	Caenis	Man, Caeneus	Genoegdoening	Kleine verandering	-
	524-525	Caeneus	Vogel	Redding	Dier	-
	560	Periclymenes	Adelaar	List	Dier	-
13	404-407, 565-575	Hecuba	Hond	Rouw	Dier	-
	601-619	Memnon(-s as)	Vogels	Troost	Dier	-
	671-674	Anius' dochters	Duiven	Redding	Dier	-
	887-897	Acis	Stroom	Genoegdoening	Water	-
	905-965	Glaucus	Zeegod	-	Apotheose	Positief
14	59-67	Scylla	Scylla monster	Jaloezie	Overig	-
	73-74	Scylla monster	Versteend	-	Steen	-
	93-100	Cecropen	Apen	Straf	Dier	-
	134-153	Sibylle	Extra levensjaren	Gunst, maar jeugd vergeten	Kleine verandering	-
	277-290	Odysseus' mannen	Zwijnen	List	Dier	-
	302-307	Odysseus' mannen	Terug in mannen	Redding	Mens	-
	387-396	Picus	Specht	Straf	Dier	-
	431-434	Canens	Verdwijnt	Verdriet	Overig	-
	498-503	Acmon	Vogel	Straf	Dier	-
	523-526	Herder	Oleaster	Straf	Plant	-
	545-561	Aeneas' schepen	Nimfen	Redding	Overig	-

	564-565	Alcinoüs' schip	Versteend	-	Steen	-
	576-580	Ardea's puinhopen	Reiger	-	Dier	-
	581-608	Aeneas	Indiges	Gunst	Apotheose	Positief
	643	Vertumnus	Boer	Versierpoging	Mens	-
	650	Vertumnus	Groentekweker	Versierpoging	Mens	-
	651	Vertumnus	Soldaat	Versierpoging	Mens	-
	651	Vertumnus	Visser	Versierpoging	Mens	-
	656	Vertumnus	Oude vrouw	Versierpoging	Mens	-
	753-758	Anaxarete	Versteend	Straf	Steen	-
	765-769	Vertumnus	Zichzelf	-	Overig	-
	791-795	Waterbronnen	Zwavelbronnen	Redding Rome	Overig	-
	805-828	Romulus	Quirinus	Gunst	Apotheose	Positief
	829-851	Hersilia	Hora	Gunst	Apotheose	Positief
15	160-164	Ziel Euphorbus	Ziel Pythagoras	-	Overig	-
	239-251	Elementen	Elementen	-	Overig	-
	259-390	Natuurfenomenen	Natuurfenomenen	-	Overig	-
	391-407	Oude phoenix	Jonge phoenix	-	Leeftijdsverandering	Positief
	408-417	Natuurfenomenen	Natuurfenomenen	-	Overig	-
	418-452	Steden	Andere steden	-	Overig	-
	534-544	Hippolytos	Virbius	Compensatie	Apotheose	Positief, maar wel pijnlijk ongeluk
	549-551	Egeria	Bron	Verdriet	Water	-
	554-559	Aardkluit	Tages	-	Mens	-
	560-564	Speer	Boom	-	Plant	-
	565-568	Cipus	Gehoornd	Eergeschenk	Kleine verandering	-
	661-662	Asclepius	Slang	-	Dier	-
	743	Asclepius slang	Zichzelf	-	Overig	-

	843-851	Caesar	Vergoddelijkt	Gunst	Apotheose	Positief
	868-870	Augustus	Vergoddelijkt?	-	Apotheose?	Positief
	871-879	Ovidius	Vergoddelijkt?	-	Apotheose?	Positief

Bijlage 2

Vertaling XV 622-879

Muzen, openbaar nu de beschermgoden van dichters - Jullie weten het immers, en u bedriegt de langdurige ouderdom niet-, Waarvandaan het door de diepe Tiber omstroomde eiland Asclepius Toevoegde aan de goden van de stad van Romulus.	625
Eens had een verschrikkelijke pest de Latijnse luchten bedorven, En waren bleke lichamen vol van een bloedeloze ziekte. Nadat zij, uitgeput door begrafenissen, inzien dat geen menselijke Pogingen, geen kunsten genezing kunnen brengen, Vragen ze om hemelse hulp, en gaan ze naar Delphi,	630
Het middelste land dat de aarde heeft, het orakel van Apollo Smeekten zij dat hij met de ellendige zaken wilde helpen met een Heilbrengend lot, en de ramp van de hele stad eindigde. En de plek en de laurier zelfs hij die de pijlen heeft, Tegelijkertijd te trillen, en de driehoet bracht vanuit het diepe	635
Binnenste deze stem voort, die hun angstige inborst bewoog. “Wat jij van mij vraagt, Romein, had je op een passendere plek moeten zoeken, En ga na naar die passendere plek! Want het is niet een taak voor Apollo, Die voor jullie de rouw zal verlichten, maar voor de zoon van Apollo, Ga met goede vogelschouw en vraag mijn zoon om hulp!”	640
Nadat de senaat de bevelen van de god verstandig had ontvangen, Zochten ze uit welke stad de jonge zoon van Apollo bewoonde, En stuurden ze mensen die per boot naar de kusten van Epidaurus gingen. Nadat de gezanten de gebogen schepen vastgelegd hadden, Gingen ze naar de raad van Griekse ouderen en offerden	645
En baden ze tot de god wiens aanwezigheid de dood onder Het Italische volk zou beëindigen. Zekere orakelspreuken hadden het zo gezegd. De meningen verschillen en variëren, een deel meent dat De hulp niet geweigerd kan worden, velen zijn terughoudend en adviseren De eigen kracht niet weg te geven en goden te overhandigen.	650
Terwijl ze twijfelen, verdrijft de schemering het avondlicht En verspreidt de schaduw van het land de duisternis over de wereld: Toen de behulpzame god in de slaap gezien bleef staan Voor je bed, Romein, maar zoals hij in de tempel Pleegt te zijn, met zijn linkerhand de herdersstaf vasthoudend,	655
Het haar van zijn lange baard met zijn rechterhand strijkend En met vriendelijk gemoed deze woorden heeft geuit: “Laat je angst varen! Ik zal meekomen en mijn standbeeld achterlaten. Als deze slang, die de staf in omstrengelingen omsluit, Kijk goed en let op, opdat je hem herkent als je hem ziet.	660
Daarin zal ik me veranderen, maar ik zal groter zijn en zo lijken, Zoals veranderde hemelse lichamen moeten.” Onmiddellijk met de stem ging de god, met de stem en de god Ging de slaap, en met de slaap is het verkwikkende licht de vlucht gevolgd. De volgende morgen had de sterrenvuren reeds verjaagd:	665

Onzeker wat ze moesten doen, kwamen de voornaamsten die naar de kunstige
 Tempels van de god waren gegaan, en vroegen ze in welke woonplaats hij zelf
 zich zou willen ophouden en dat hij dat met hemelse tekens zou aangeven.
 Ze waren nauwelijks goed en wel klaar toen de gouden god
 Als een slang met hoge kam sissende voortekenen stuurde 670
 En door zijn komst het beeld, het altaar, de deur,
 De marmeren vloer en het gouden dak bewoog.
 Verheven tot zijn borst stond hij midden in de tempel
 En liet hij zijn met vuur stralende ogen rondgaan.
 De bange menigte sidderde; de priester, omwonden wat betreft 675
 het vrome hoofd een witte band, herkende de god en zei
 ‘‘Het is de god, de god! Begunstig hem in je ziel en je woorden,
 Wie er ook maar is! O zeer voortreffelijke, moge u tot zegen
 gezien zijn en het volk dat bij uw heiligdommen woont helpen.’’
 Wie er ook is, ze aanbidden de aanwezige god, en allemaal 680
 Zeggen ze de herhaalde woorden van de priester na, ook
 De Romeinen verlenen in woord en gedachte eerbied.
 De god knikt met deze bewogen kam gaf hij bevestigd bewijs
 En herhaald gesis met trillende tong.
 Toen gleed hij de schitterende treden af, boog zijn gezicht naar achteren 685
 En keek terug op het oude heiligdom dat hij zou verlaten
 En groette het vertrouwde huis en de bewoonde tempel.
 Vandaar kronkelde hij, groot als hij was, over de met gestrooide bloemen
 Bedekte grond, en boog hij zijn kronkelingen midden door de stad
 En bereikte hij de met een gebogen dam verstevigde haven. 690
 Hier hielden hij en zijn stoet, een menigte die hem uit eerbied volgde, in
 En duidelijk met vriendelijk gelaat zond hij hen weg
 En legde hij zijn lichaam in het Ausonische schip; dat voelde het gewicht
 Van de god en door de zwaarte van de god is het schip omlaag geduwd.
 De Romeinen zijn blij en nadat ze op de wal een stier geslacht hebben, 695
 Maken ze de vastgeknoopte trossen van het versierde schip los.
 Een lichte wind beweegt het schip: de god steekt er hoog bovenuit
 En drukkend op de gekromde achtersteven, nadat hij zij hals erop heeft gelegd,
 Kijkt hij uit over het blauwe water en met een kalme wind
 bereikte hij over de Ionische zee bij de zesde opkomst van Aurora 700
 Italië en wordt hij langs de tempel van de beroemde godin
 Lacinia gevaren en de kusten van Scylaceum;
 Hij verlaat Iapygia en wijkt uit voor de Amphrysijnse rotsen
 Door naar links te roeien, naar rechts voor het steile Celennia,
 Hij vaart ook langs Rhometium en Caulona en Narycia, 705
 Bereikt ook de nauwe straat bij het Siciliaanse Pelorus,
 Het huis van koning Hippotes en de Temesaanse metaalmijnen,
 En hij gaat naar Leucosia en het lauwe Paestum met zijn rozen.
 Vandaar vaart hij langs Capri en het voorgebergte van Minerva,
 En de Sorrentijnse heuvels, gul met hun wijnstok, 710
 En langs Herculaneum en Stabia en het in rust geboren
 Napels, en vandaar naar de tempels van de Cumaeïsche Sibylle.
 Dan worden de warme bronnen bereikt en het mastiekbomen voortbrengende
 Liternum en Volturnus die onder zijn stroom veel zand
 Meespoelt, en Sinuessa, druk bezocht door witte duiven 715

En het onverdraaglijke Minturnae waar een volgeling begraven is,
 En het huis van Antiphates het door moeras omgeven Trachas,
 En het land van Circe en de kust vol stenen bij Antium.
 Als de zeemannen het zeilschip daarheen wenden,
 -de zee was immers al ruw- omdat de god zijn kronkelingen uitspreidt, 720
 Door talrijke bochten en grote draaiingen glijdend,
 Gaat hij de tempel van zijn vader in die op het gele strand ligt.
 Zodra de zee kalm is, verlaat de Asclepius de vaderlijke altaren,
 En als hij de gastvrijheid van zijn verwante god benut heeft,
 Trekt hij met zijn baan van schubbengeknars een spoor door het strandzand, 725
 En geleund op het roer van het schip legde hij zijn hoofd
 Op de hoge achterstevan tot dat men bij Castrum en de heilige
 Plaatsen van Lavinium en de Tibermonding komt.

Hier stroomde hem van overal een menigte van heel het volk tegemoet,
 Moeders, vaders, zij die jouw vlammen bewaken, 730
 Trojaanse Vesta, en met blij geschreeuw begroeten ze de god;
 En het snelle schip dat tegen de stroom in werd gevoerd,
 Knetterde en geurde de wierook op beide oevers
 Op altaren gemaakt in een rij de lucht door zijn rook,
 En verwarmde door een slag het offerdier de verzamelde messen. 735
 En nu hij de stad Rome, de hoofdstad van de wereld, al was binnengegaan:
 Richtte de slang zich op, beweegt de hals geleund op de hoge mast
 En kijkt hij rond voor een geschikte woonplaats.
 De omstromende stroom wordt in twee delen gescheiden: -
 Eiland heeft het als naam – en vanaf het deel strekt het 740
 Van twee zijden twee gelijke armen uit met land in het midden.
 Hier droeg de slang van Apollo zich van het Latijnse schip
 En nadat hij zijn hemelse gedaante weer had aangenomen,
 Maakte hij een einde aan de droefheid, en kwam hij als redder van de stad.

Hierbij kwam hij er als vreemdeling toch bij in onze tempels: 745
 Caesar is in zijn stad een god. Die uitstekend in oorlog
 En in de senaat, niet alleen door oorlogen te beëindigen met triomfen,
 En volbrachte daden thuis en snel verworven roem van de staat,
 In een nieuwe ster en komeet veranderd werd,
 Maar ook door zijn nageslacht. Geen enkel werk van Caesars daden 750
 Was namelijk groter, dan dat hij vader werd van hem.
 Want werkelijk, is het soms groter verdienste dat hij de door de zee omgeven
 Britten heeft bedwongen, en door de zevenarmige stroom van de
 Papyrusbrengende Nijl een zegevloot heeft geleid, en Numidische rebellen
 En de Cinyphische Jubas en Pontus, onrustig door 755
 Het geslacht van Mithradates, heeft toegevoegd aan het Romeinse volk
 En vele triomftochten heeft verdiend, en er maar enkele gehouden heeft,
 Dan dat hij zo een man heeft voortgebracht? Door wiens heerschappij,
 Goden, u het menselijk geslacht overvloedig gesteund heeft.
 Opdat deze niet zomaar voortgebracht zou zijn uit een sterfelijk geslacht, 760
 Moest die een god gemaakt worden; zoals de gouden
 Moeder van Aeneas zag, zag zij ook dat de trieste moord op de opperpriester
 Werd voorbereid en dat er samenzwerende wapens werden bewogen,

Ze was ongerust en tegen alle goden, omdat het voor eenieder duidelijk was,
 Zei ze: ‘‘Kijk, met hoeveel moeite er listen voorbereid worden 765
 En met hoeveel bedrog zijn hoofd wordt begeerd,
 De enige die mij uit het Dardaanse huis van Julius nog rest.
 Zal ik altijd de enige zijn die geplaagd is door gegronde zorgen?
 Ik, die eerst werd verwond door de Calydonische lans van Diomedes.
 Nu storten de muren van het met slechte afloop verdedigde Troje in: 770
 Ik, die moest aanzien dat mijn zoon, tot lange omzwervingen bewogen,
 In zee werd gegoooid, en de woonplaats van de stillen betrad,
 En oorlogen met Turnus voerde, of, als we de waarheid bekennen,
 Eerder met Juno! Wat herinner ik mij nu aan oud zeer
 Van mijn geslacht? Deze angst staat niet toe te denken 775
 Aan eerdere: zien jullie dat de misdadige zwaarden worden geslepen?
 Verhinder hen, ik smeeik het, en weer de misdaad af
 En doof de vlammen van Vesta niet door de moord op haar priester.’’

De bezorgde Venus uitte tevergeefs zulke woorden naar heel de hemel
 En ontroerde de goden; hoewel zij de ijzeren besluiten 780
 Van de oude zussen niet kunnen opheffen,
 Geven zij toch geen onzekere tekens van toekomstig verdriet.
 Ze zeggen dat kletterende wapens tussen zwarte wolken
 En verschrikkelijke oorlogstrompetten en –horens, gehoord tot in de hemel,
 De misdaad hebben aangekondigd. Ook het trieste beeld van de zon 785
 Gaf een vaal schijnsel over de bezorgde aarde.
 Vaak werden er vallende sterren gezien die midden onder de sterren brandden,
 Vaak vielen er tussen de regenwolken druppels bloed.
 Ook Lucifer was gevlekt donker wat betreft zijn gezicht met roestkleurige
 Duisternis, de wagen van de maan was bekleet met bloed. 790
 Op duizend plekken gaf de Stygische uil droeve voortekens
 Op duizend plekken huilde het ivoor, en werden gehoorde gezangen
 En dreigende woorden voortgebracht in heilige wouden.
 De offerdieren gaven geen goede voortekens, en de ingewanden waarschuwden
 Dat er grote onrust ophanden was, en het levertopje was vaak beschadigd. 795
 En op het Forum en om de huizen en de tempels van de goden
 Zegt men dat de honden ’s nachts huilden en schimmen van gestorvenen
 Rondzwierven, en dat Rome werd bewogen door trillingen.

Toch konden de waarschuwingen van de goden de complotten
 En het toekomstige lot niet overwinnen, en werden getrokken zwaarden 800
 De tempel in gebracht. Geen enkele plek in de stad was immers
 Geschikt voor de misdaad en de noodlottige moord behalve de curia.
 Maar toen sloeg Venus met beide handen op haar borst
 En spande ze zich in Caesar te verbergen in een wolk,
 Waarin eerder Paris gewond is gered van Menelaos, 805
 En Aeneas van het zwaard van Diomedes is ontvlucht.
 Maar haar vader zij tegen haar: ‘‘Mijn kind, ben jij van plan in je eentje
 Het onoverwinnelijk lot te beïnvloeden? Je kunt zelf naar het huis van de
 Drie zussen gaan! Dan zie je daar in het enorme bouwwerk,
 Het archief der dingen van brons en solide ijzer, 810
 Die noch de schok van de hemel, noch de woede van de bliksem,

Noch enige verwoesting vrezen, veilig en eeuwig als ze zijn.
 Je zult daar in eeuwig staal de lotsbeschikkingen van jouw
 Geslacht vinden. Ik heb ze zelf gelezen en in mijn ziel onthouden,
 En ik zal ze vertellen opdat jij niet ook in onwetendheid bent van de toekomst. 815
 Hij, voor wie jij je inspant Venus, heeft zijn tijd vervuld,
 Nadat de jaren die hij aan de aarde verschuldigd was, zijn voltooid.
 Opdat hij als een god naar de hemel komt en zijn tempels bewoont,
 Jij moet dat bewerkstelligen, en zijn zoon die als erfgenaam van de naam
 In zijn eentje de opgelegde last zal dragen en hij zal als zeer sterke wreker 820
 Van zijn vermoorde vader, ons hebben in zijn oorlogen.
 Onder zijn commando zullen de overwonnen muren van het
 Bezette Mutina om vrede vragen, Pharsalus hem voelen,
 En Emathië en Philippi zullen weer nat worden van bloed,
 En Pompeius zal door Siciliaanse golven overtroffen worden. 825
 En de Egyptische vrouw van de Romeinse aanvoerder, niet goed
 Vertrouwend op het huwelijk, zal vallen en haar dreigementen zullen
 Tevergeefs zijn, dat ons Capitool haar Canopus dal dienen.
 Welk barbaars land dat de volkeren bewonen van oceaan tot oceaan
 Moet ik je opnoemen? Wat de aarde ook aan bewoonbaars onderhoudt, 830
 Zal van hem zijn: zelfs de zee zal aan hem onderworpen zijn!
 Nadat hij aan de wereld vrede gegeven zal hebben, zal hij zijn aandacht wenden
 Tot mensenrechten en als zeer rechtvaardige stichter wetten invoeren,
 En naar zijn voorbeeld de zeden sturen, en vooruitkijkend naar
 De toekomstige tijd van zijn nageslacht dat zal komen, 835
 zal hij bevelen dat het nageslacht van zijn verheven echtgenoot
 Zijn naam en functie zal dragen;
 En niet voordat hij als oudere de jaren van Nestor zal hebben geëvenaard,
 Zal hij de hemelse residentie en verwante sterren bereiken.
 Maak ondertussen een ster van deze ziel die uit het lichaam 840
 Is weggerukt, opdat Julius als een god vanuit zijn hoge tempel
 Altijd op ons Capitool en Forum uitkijkt.
 Nauwelijks had hij dit gezegd, toen midden in de senaat
 De zegenrijke Venus stond terwijl niemand haar zag,
 En zij nam de ziel van haar Caesar uit zijn lichaam opdat die niet 845
 In de open lucht zou oplossen en zij bracht die tussen de hemelse sterren.
 En terwijl ze die bracht, voelde ze haar vlam vatten en ontbranden,
 En liet ze haar gaan uit haar armen: Ze vliegt hoger dan de maan,
 Terwijl ze een vlammeende staart in haar ruime spoor trekt,
 De ster schittert en omdat hij ziet dat de daden van de zoon goed zijn, 850
 Geeft hij toe dat ze groter zijn dan de zijne en is hij blij door hem te worden overtroffen.

Hoewel hij verbiedt dat zijn daden worden geprefereerd boven die van zijn vader,
 Is het gerucht toch vrij en aan geen enkel bevel gehoorzaam
 En doet ze dat terwijl hij het niet wil, en is ze in dat ene deel in tegenspraak met hem.
 Zo week de grote Atreus voor de daden van Agamemnon, 855
 Zo overtrof Theseus Aegeus en Achilles Peleus.
 Zelfs, opdat ik wat he betreft gelijke voorbeelden gebruik
 Zo is ook Saturnus minder dan Jupiter: Jupiter ordende
 De hemelse burcht en het gebied van de drievormige wereld.
 De aarde valt onder Augustus; hij is vader en heerser. 860

Goden, ik smEEK u, de Penaten van Aeneas, voor wie zwaard en vuur
Zijn geweken, en de inheemse goden en Quirinus, vader
Van de stad en Gradivus, vader van de onoverwinnelijke Quirinus,
En Vesta, verhevene tussen de Penaten van Caesar,
En met de Caesarische Vesta, ook jij, onze Phoebus, 865
En u, de hoge Jupiter die de Tarpeïsche burcht bewoont,
En de andere die voor de priester eerbiedig en verplicht zijn aan te roepen:
Moge die dag ver zijn en later dan onze tijd,
Waarop ons verheven hoofd, dat hij goed gebruikt, nadat hij deze wereld verlaten heeft,
Naar de hemel gaat en zelfs als hij er niet meer is, de smekelingen genadig is. 870

Ik heb nu een werk voltooid, dat noch de woede van Jupiter noch vuur
Noch zwaard noch de verterende ouderdom zal kunnen verwoesten,
Wanneer die dag zich haast, die de macht heeft over niet dan dit lichaam,
Voor mij de loop van een onzeker leven beëindigt:
Toch zal ik eeuwig met mijn betere deel boven de hoge sterren 875
Gedragen worden, en zal mijn naam onverwoestbaar zijn.
En waar de Romeinse macht zich uitstrekt over de overwonnen aarde,
Zal ik worden gelezen door de ogen van de mensen en door alle eeuwen, en zal ik
Als de voorspellingen van waarzeggers iets van waarheid hebben, roemrijk leven.

Bibliografie

- Von Albrecht, M. (1994) *Geschichte der römischen Literatur, Band 1*, 4^e ed. München.
- Anderson, W. S. (1963) Multiple Change in the Metamorphoses, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 94, pp. 1-27.
- Barchiesi, A. (2005) *Metamorfosi Volume I (Libri I-II)*, Milaan.
- Bartelink, G.J.M. (1964) *Klassieke letterkunde*, 7^e ed. Utrecht.
- Bömer (1969) *Metamorphosen Buch I-III*, Heidelberg.
- Bömer (1976) *Metamorphosen Buch IV-V*, Heidelberg.
- Bömer (1977) *Metamorphosen Buch VIII-IX*, Heidelberg.
- Bömer (1982) *Metamorphosen Buch XII-XIII*, 2^e ed. Heidelberg.
- Bömer (1986) *Metamorphosen Buch XIV-XV*, Heidelberg.
- Cancik, H. Schneider, H. (1999) *Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, Stuttgart.
- Edmondson, J. C. Keith, A. M. (2016) *Roman Literary Cultures*, Toronto.
- Farrell, J. (1992) Dialogue of Genres in Ovid's "Lovesong of Polyphemus" (Metamorphoses 13.719-897), *The American Journal of Philology* 113, pp. 235-268.
- Galasso, L. (1995) *Epistularum ex Ponto liber II*, Firenze.
- Hardie, P. (2002) *The Cambridge Companion to Ovid*, Cambridge, V.K.
- Hardie, P. (2015) *Metamorfosi Volume VI (Libri XIII-XV)*, Milaan.
- Hardie, P. Barchiesi, A. Hinds, S. (1999) *Ovidian Transformations: Essays on the Metamorphoses and its Reception*, Cambridge.
- Kelly, A. (2007) How to end an Orally-Derived Epic Poem, *Transactions of the American Philological Association* 137, pp. 371-402.
- Kenney (2011) *Metamorfosi Volume IV (Libri VII-IX)*, Milaan.
- Knox, P.E. (2009) *A Companion to Ovid*, Chichester, U.K. Malden, MA.
- Lewis, C. T. Short, C. (1879) *A Latin Dictionary*, ed. 1975, Oxford.
- Liddell, H. G. Scott, R. Jones, H. S. (1968) *A Greek-English Lexicon*, Oxford.
- Moormann, E.M. Uitterhoeve, W. (1987) *Van Achilleus tot Zeus*, 6^e ed. Nijmegen.

Naerebout, F. G. Singor, H. W. (2001) *De Oudheid: Grieken en Romeinen in de context van de wereldgeschiedenis* 9^e ed. Amsterdam.

Pandey, N.B. (2013) Caesar's Comet, the Julian Star and the Invention of Augustus, *Transactions of the American Philological Association* 143, pp. 405-449.

Roberts, D. H. Dunn, F. M. Fowler, D. (1997) *Classical Closure: reading the end in Greek and Latin literature*, Princeton.

Torres-Murciano, A. R. (2016) La sphragís de las Metamorfosis de Ovidio (XV 871-879). Metempsychosis, apoteosis y perdurabilidad literaria, *Revista de Lingüística y Filología Clásica* 84, pp. 269-289.

Vial, H. (2004) La métamorphose dans les Métamorphoses d'Ovide : étude sur l'art de la variation, *L'information littéraire* 56, p. 34-37.

Volk, K. (2010) *Ovid*, Malden, MA.

Voor de definitie van het woord metamorfose is de online variant van de Dikke Van Dale geraadpleegd op 28-04-2017:

<http://run.vandale.nl/zoeken/zoeken.do>. Zoekterm: metamorfose